

Уманський державний педагогічний університет
імені Павла Тичини
Факультет соціальної та психологічної освіти
Кафедра психології

ВИПУСКНА КВАЛІФІКАЦІЙНА РОБОТА
освітній ступінь бакалавр

на тему: **ОСОБЛИВОСТІ ФОРМУВАННЯ ПРОФЕСІЙНОЇ
СВІДОМОСТІ МАЙБУТНІХ ПСИХОЛОГІВ**

Виконав: студент П/32 групи
спеціальності 053 Психологія
Курчаков Руслан Валерійович

Керівник:

кандидат психологічних наук, викладач
Тептюк Юлія Олександрівна

Рецензент:

доктор педагогічних наук, професор
Кобець О.В.

Умань–2024

ЗМІСТ

ВСТУП.....	3
РОЗДІЛ I. ТЕОРЕТИЧНІ ОСНОВИ ФОРМУВАННЯ ПРОФЕСІЙНОЇ СВІДОМОСТІ МАЙБУТНІХ ПСИХОЛОГІВ.....	6
1.1. Проблема свідомості особистості як предмет наукового дослідження.....	6
1.2. Особливості професійної свідомості особистості майбутніх психологів.....	13
1.3. Становлення професійної свідомості особистості майбутніх психологів.....	17
РОЗДІЛ II. ЕМПІРИЧНЕ ДОСЛІДЖЕННЯ ОСОБЛИВОСТЕЙ ФОРМУВАННЯ ПРОФЕСІЙНОЇ СВІДОМОСТІ МАЙБУТНІХ ПСИХОЛОГІВ	23
2.1. Характеристика вибірки і методів дослідження.....	23
2.2. Аналіз результатів дослідження.....	28
2.3. Психологічний зміст та засоби реалізації експериментальної програми навчання.....	42
ВИСНОВКИ.....	48
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ.....	50

ВСТУП

Актуальність дослідження. В умовах трансформації сучасної системи освіти України у напрямку її гуманізації й гуманітаризації, зростання вимог до творчого потенціалу особистості, розробки і впровадження нових інформаційних і психолого-педагогічних технологій навчання, в тому числі і в галузі підготовки майбутніх суб'єктів професійної психологічної діяльності, задача наукового обґрунтування зазначеної тенденції перетворюється в одну із найбільш актуальних проблем, адже досконале володіння майбутніми психологами своєю професійною діяльністю постає запорукою задоволення як широкого кола освітянських проблем, так і тих, що безпосередньо пов'язуються із актуалізацією суб'єктної активності особистості. В цьому зв'язку виняткового значення набуває дослідження процесу формування на етапі вузівської підготовки професійної свідомості як ключової категорії, якою забезпечується належна продуктивність освітнього процесу, зокрема, у ланці вищої психолого-педагогічної освіти.

В результаті подальшого осмислення вітчизняними психологами попереднього досвіду, передусім творчої спадщини Г. С. Костюка, психологічна теорія і практика збагатилася новими ідеями і підходами як загальнотеоретичного, так і прикладного штибу (Г. О. Балл, С.Д. Максименко, В.О. Моляко, В.В. Рибалка, Т.С. Яценко), в тому разі і в контексті дослідження змістовно-процесуальних характеристик свідомості й самосвідомості особистості (М.Т. Макаров, Н.Ф. Наумова, В.І. Слободчиков, Ю.М. Швалб, А.І. Яценко), а також в річищі дослідження проблеми професіоналізації майбутніх психологів (О.Ф. Бондаренко, Л.В. Долинська, Ж.П. Вірна, В.Г. Панок, Н.І. Пов'якель, В.Д. Потапова, Н.В. Пророк, Л. Г. Терлецька, Т.С. Яценко).

Проте, у наведених вище роботах досліджувана нами проблематика аналізується переважно з огляду загальнотеоретичних закономірностей розвитку особистості (Г.О. Балл, М.Й. Боришевський, С.Д. Максименко, Л.М. Мітіна, В.А. Семиченко, Т.М. Титаренко, Т.Д. Щербан, Т.С. Яценко), в той час як проблема специфіки формування професійної свідомості майбутніх психологів на

етапі їх вузівської підготовки залишає чимало відкритих питань як у теоретичній, так і практичній площині.

Виходячи із актуальності зазначеної проблеми, недостатнього розроблення її у сучасній педагогічній психології, потребами педагогічної практики у дійовій реалізації принципу розвивального навчання, було визначено тему бакалаврського дослідження **«Особливості формування професійної свідомості майбутніх психологів»**.

Об'єкт дослідження – процес становлення професійної свідомості майбутніх психологів.

Предмет дослідження – особливості формування професійної свідомості практичних психологів на етапі їх підготовки у закладі вищої освіти.

Мета дослідження – теоретично й експериментально дослідити особливості формування професійної свідомості в майбутніх психологів.

Завдання дослідження:

1. Вивчити та проаналізувати вітчизняну та зарубіжну літературу з питань дослідження особливостей професійної самосвідомості особистості;
2. Підібрати діагностичні методики для дослідження особливостей професійної свідомості студентів ЗВО;
3. Експериментально перевірити особливості формування професійної свідомості майбутніх психологів;
4. Розробити рекомендації щодо особливостей формування професійної свідомості на етапі професійної підготовки .

Методи дослідження. Для реалізації завдань дослідження було дібрано комплекс теоретико-емпіричних методів: теоретичний аналіз сучасного стану досліджуваної проблеми, емпіричні методи дослідження – анкетування для вивчення ставлення до професії, опитувальник для оцінки рівня розвитку професійної самосвідомості та методика дослідження самоствавлення.

Для обробки та інтерпретації отриманих даних використовувалися методи математичної статистики, кількісної порівняльної оцінки і якісного аналізу результатів дослідження.

Експериментальна база дослідження. Дослідницько-експериментальна робота виконувалася на базі Уманського державного педагогічного університету імені Павла Тичини.

Практичне значення дослідження полягає у тому, що отримані у ньому результати можуть бути використані у процесі навчально-професійної підготовки майбутніх психологів на етапі їх вузівського навчання; експериментальним шляхом обгрунтована ефективність розробленої програми формування у майбутніх психологів професійної свідомості, яка може використовуватися викладачами як особливий психологічний засіб розвивального характеру.

Апробація результатів дослідження. Апробація результатів дослідження. Основні положення і результати досліджень оприлюднено на науково-практичних конференціях та семінарах:

VII Всеукраїнські психологічні читання «УДОСКОНАЛЕННЯ ПРОФЕСІЙНОЇ МАЙСТЕРНОСТІ МАЙБУТНІХ ПСИХОЛОГІВ» за темою «Психологічна допомога особистості у воєнний період» (18 квітня 2024 р.) Матеріали дослідження обговорювалися на засіданнях кафедри психології Уманського державного педагогічного університету імені Павла Тичини.

Структура роботи. Робота складається зі вступу, двох розділів, висновків, списку використаної літератури. Загальний обсяг представлений на __ сторінка, основний зміст включає __ сторінок. Список використаної літератури складає _ джерел.

РОЗДІЛ I. ТЕОРЕТИЧНІ ОСНОВИ ФОРМУВАННЯ ПРОФЕСІЙНОЇ СВІДОМОСТІ МАЙБУТНІХ ПСИХОЛОГІВ

1.1. Проблема свідомості особистості як предмет наукового дослідження

Свідомість стала одним з ключових понять у сучасній психологічній науці, яке зазнає значного збільшення досліджень протягом останніх десятиліть. Якщо спочатку в історії розвитку психології самосвідомість майже збігалася з поняттям свідомості, то вже на початку-середині минулого століття почали проводитися теоретичні дослідження свідомості як особливого психологічного явища [4].

Проблема свідомості привернула значну увагу вітчизняних психологів. Ці дослідження в основному фокусувалися на двох напрямках. У працях вчених, таких як Б.Г. Ананьєв [3], Л.І. Божович [2], Л.С. Виготський [7], А.Н. Леонтьєв [9], С.Л. Рубінштейн [10], П.Р. Чамата [7], І.І. Чеснокової [9], Е.В.Шорохової [11], здійснено аналіз загальнотеоретичних та методологічних аспектів формування свідомості в рамках загальної проблеми розвитку особистості. Інша група досліджень стосується специфічних аспектів, особливо вивчення самооцінок та їх взаємодії з оцінками оточуючих осіб [12; 14; 18; 28].

Дослідження, проведені А.А. Бодальовим в галузі соціальної перцепції, спонукали до поглибленого вивчення взаємозв'язку між сприйняттям інших людей та самопізнанням [15; 19]. Це породило значний інтерес до філософсько-психологічних [20; 21] та виключно філософських досліджень, які розглядали питання особистісної відповідальності, морального вибору та моральної свідомості [22; 23; 24]. Праці І.С. Кона, які успішно синтезували філософські, загально-психологічні, соціально-психологічні та історико-культурні аспекти, а також теоретичні питання, разом з аналізом конкретних експериментальних даних, розкрили нові горизонти у розв'язанні кількох звичайних проблем психології [25; 26]. Але А.Н. Леонтьєв, охарактеризувавши проблему свідомості як «питання високої життєвої значимості, що відзначає психологію особистості», вважав, що це питання в цілому залишається невирішеним.

Виникнення свідомості пов'язується з тактильними відчуттями, властивими людському зародку, з досвідомим відчуттям власного існування, з появою у перші тижні життя процесу диференціації зовнішніх і внутрішніх відчуттів, з суб'єктивним відділенням дитини від матері, що настає до кінця першого року життя, з усвідомленням самостійності, що зароджується, обумовленим збільшенням довільності рухів і можливістю мовного самовираження, що настає до двох-трьох років, з можливістю виразити своє емоційне ставлення до того, що оточує, з перенесенням знань, сформованих відносно іншої людини, на себе самого, що відбувається у міру розвитку соціальної перцепції, інтелекту і свідомості дитини, з виникненням емпатійної здібності до засвоєння чужої точки зору і оцінок тих людей, що оточують і, нарешті, з інтимізацією, рефлексією і етичною самооцінкою, що виникає в підлітковому віці.

Можна виділити деякі загальні закономірності в розвитку свідомості як психологічного явища, проте реальна свідомість завжди належить конкретній особі, що йде по своїй унікальній життєвій дорозі. «Розвиток особистості, як правило, пов'язаний з певними подіями реальної життєвої дороги особистості, тому життєвий контекст незмінно присутній в уявленнях особистості про себе» [29].

Життя людини йде лінійно, від початку, і до свого логічного завершення, і це змушує людину серйозно ставитися до свого минулого, сьогодення і майбутнього (якщо вона дійсно усвідомлює це, тобто впускає в свій індивідуальний світ факт кінцівки свого буття). Життя людини лише тоді і знаходить багатогранність, доповнюється вимірами простору (від народження до смерті) і часу (минуле, сьогодення і майбутнє в їх єдності) наповнюється сенсом, стає істинною життєвою дорогою, коли суб'єкт обирає спосіб рефлексії існування, починає користуватися свідомістю і самосвідомістю як інструментами для розвитку особистості.

«Свідомість не має самостійної дороги розвитку, окремої від розвитку особистості», оскільки не існує свідомості як деякої порожньої і чистої форми, вона завжди відображає наповненість особистості свого володаря.

Свідомість людини, завжди «первинно практична» і «нерозривно пов'язана з свідомою практичною діяльністю».

Тобто, С.Л. Рубінштейн [30] говорить про практичні дії як першоджерела зародження свідомості і самосвідомості. Якщо ж спробувати представити загальні закономірності і етапи розвитку свідомості особистості, то можна виділити чотири основні епохи, кожна з яких характеризується якісним стрибком в розвитку особистості і її свідомості:

Розвиток особистості і свідомості починається з появи довільних рухів. Даний етап знаменується виділенням себес довколишньої дійсності. Рухи стають довільними, тобто суб'єкт вже сам керує своїм буттям (підпорядковує своїй волі), хай лише на рівні тіла, але це те саме джерело, з якого потім розвинеться зріла самосвідомість.

Наступним етапом є *початок самотійного пересування і оволодіння предметом за допомогою хапальних рухів.* Людина починає реально ставати відносно самотійним суб'єктом різних дій, і з усвідомленням цього факту зароджується свідомість. Коли суб'єкт відчуває, що може своїми діями внести зміни до зовнішнього світу, і розуміє, що може їх контролювати підпорядковуючи своїм бажанням, то починає активно користуватися цією можливістю. Оточення реагує на суб'єкта, що змінився, змінюючи до нього ставлення, а суб'єкт починає усвідомлювати завдяки цьому свою самотійність, що виникла.

Третій етап у становленні свідомості характеризується *опануванням мови,* при якому людина набуває можливості направляти активність інших суб'єктів на задоволення своїх потреб. І знову оточення реагує на зміну суб'єкта, змінює ставлення до нього, що відбивається в свідомості суб'єкта, і, як наслідок, змінюється власне ставлення суб'єкта до самого себе.

Дані етапи лише закладають грубу основу для подальшого формування свідомості в підлітковому віці, при якому суб'єкт знаходить здатність свідомо ставити перед собою цілі, визначати напрям своєї діяльності [1]. Людина стає здатною повністю контролювати і нести відповідальність за свої дії і думки, за свою

систему цінностей. Також суб'єкт, починаючи з даного етапу розвитку свідомості стає здатним активно перетворювати світ довкола себе.

Починається процес розвитку особистості свідомості з оволодіння власними моторними діями, закінчується ж опануванням всієї своєї сутності в цілому, коли суб'єкт може використовувати навіть свою особистість як інструмент в діяльності. І чим більше суб'єкт знаходить, тим більшу відповідальність несе за свої дії, за те, який він, чим наповнює своє життя і особистість, за своїх «ближніх» (сім'ю, друзів) і «далеких» (колег, державу, людство в цілому). Процес переосмислення власного життя проходить через всю життєву дорогу суб'єкта, визначаючи мотиви дій і внутрішній сенс завдань, які він вирішує в житті. Особистість виявляється, здійснюється і формується в своїх діях [1]. Таким чином, розвиток особистості і свідомості – процес по суті своїй безкінечний, оскільки об'єктивний світ дуже багатий і суб'єкт не може увібрати в себе весь його зміст.

Найвищий рівень розвитку свідомості – виникнення свідомості «Я» як абсолютно особливого утворення, схожого на «Я» інших людей і в той же час в чомусь унікального і неповторного, такого, що може здійснювати вільні вчинки і нести за них відповідальність, що з необхідністю передбачає можливість контролю над своїми діями і їх оцінку. Тут необхідно відрізнити такий аспект, як свідомість. Свідомість характеризується перш за все тим, якою мірою людина здатна усвідомлювати суспільні наслідки своєї діяльності. Чим більше місце в мотивах діяльності займає розуміння громадського обов'язку, тим вище рівень свідомості. Свідомою вважається людина, здатна правильно зрозуміти дійсність і, погодившись з цим, керувати своїми вчинками.

Свідомість – невід'ємна властивість душевно здорової людської особистості. Можливість розуміння наслідків вчинку, що різко знижена і навіть

відсутня повністю у дітей, а також в психічно хворих. Свідомість є суттю етично-психологічної характеристики дій особистості, яка ґрунтується на свідомості і оцінці себе, своїх можливостей, намірів і цілей.

Проте, свідомість – це не лише всілякі форми і рівні самопізнання. Цетакож завжди самооцінка і самоконтроль.

Свідомість включає порівняння себе з відповідним ідеалом «Я», який конкретна людина прийняла, формує свою оцінку самої себе, що веде до появи відчуття задоволення або незадоволення власною особистістю. Це «дзеркало», в якому особа спостерігає себе та починає розуміти себе як індивіда, формує своє уявлення про саму себе завдяки взаємодії з оточенням – з іншими людьми.

Свідомість не виникає внаслідок внутрішніх потреб ізольованої свідомості, але формується через колективну практичну діяльність та взаємодії між людьми. Концепція особистісного образу постійно змінюється, будучи динамічним становленням особистості. Образ «Я» може виникати в момент переживання і відображати реальне «Я» - уявлення про себе на даний момент. Ця концепція «Я» постійно зазнає змін, наприклад, «Я» перед змаганням і після, «Я» перед і після іспиту, можуть відрізнятись. Заодно, образ «Я» включає ідеальне «Я» суб'єкта - те, ким він або вона мають стати для відповідності соціальним нормам та очікуванням оточуючих. Це представлення того, ким людина прагне стати у майбутньому. Також може існувати фантастичне «Я», коли людина мріє про себе у контексті власних бажань, не враховуючи реальних можливостей. Фантастичне «Я» часто супроводжується фразою «якби», що відображає, яким суб'єкт хотів би стати, якби це було можливо.

Усі ці різні «Я» існують у людині одночасно. Якщо один з образів «Я» стає домінуючим, це може вплинути на її особистість. Наприклад, якщо в структурі особистості переважають фантастичні уявлення про себе, але ці мрії не відображаються в діях, що сприяли б їх реалізації, це може призвести до дезорганізації активності та самосвідомості людини. Наприклад, хлопчик, якого знущають, може уявляти себе сильним і карати своїх образників у мріях, але без

спорту, щоб підтримати ці мрії, ця ситуація може стати для нього стресовою, враховуючи розрив між бажаним і реальним.

Оцінюючи правильність образу «Я», важливо вивчати один з його ключових аспектів – самооцінку особистості. Це оцінка самим собою, своїми можливостями, якостями і позицією в середині спільноти. Це одна з найважливіших і досліджуваних сторінок в психології свідомості особистості [8].

Важливо відзначити, що у вітчизняній психологічній науці відмінною рисою досліджень проблеми ролі свідомості в розвитку людини є загальні методологічні принципи й теоретичні підстави, які дозволяють визначити позицію більшості авторів щодо ролі свідомості. Її визначають як свідоме когнітивне сприйняття й оцінку індивідом самого себе.

Л.С. Виготський – один з методологів психології, який багато часу присвятив розробці програми й прийняттю емпіричного дослідження психіки дитини. Центральною категорією, якій Виготський приділяв першорядну увагу, була категорія свідомості. Його концепція була названа культурно-історичною, тому що інтерпретацію свідомості й психічних процесів можна було вивести тільки з розвитку й становлення [28].

Концепція особистості А. Н. Леонтьєва [5]. На відміну від попередніх і наступних вітчизняних концепцій особистості характеризується високим рівнем абстрактності. При всій її відмінності від інших є загальне посилення з ними. Суть її в тому, що, на думку А. Н. Леонтьєва, «особистість людини «проводиться-створюється суспільними відносинами» [5]. Таким чином, очевидно, що в основі праць про особистість вітчизняних психологів лежить марксистський постулат про неї, як про сукупність суспільних відносин. Однак тлумачення цих відносин різне. Ці відносини А.Н. Леонтьєв трактує так: «особистість створюється суспільними відносинами, у які індивід виступає у своїй предметній діяльності».

Розвиток особистості з'являється перед нами як процес взаємодій безлічі діяльностей, які вступають між собою в ієрархічні відносини. Особистість виступає як сукупність ієрархічних відносин діяльностей. Їхня особливість полягає, по вираженню А.Н. Леонтьєва, в «зв'язаності» від станів організму. «Ці

ієрархії діяльностей породжуються їхнім власним розвитком, вони – те що й утворює ядро особистості» [5].

Як вітчизняні, так і зарубіжні психологи відзначають, що становлення свідомості включено в процес становлення особистості і тому вона не підлаштовується під неї, а є одним з компонентів особистості [27].

Наприклад теорія особистості, розроблена У.В. Джемсом. На його думку, в основі людської особистості лежить творчий потенціал індивідів. У розвиненому суспільстві людина має можливість вибору цілей. Ми можемо самі встановлювати собі цілі, пов'язані з різними компонентами нашого Я, і оцінювати успішність наших життєвих проявів щодо цих цілей. На думку У.В. Джемса [31], наша самооцінка залежить від того, ким ми хотіли б стати, яке становище хотіли б зайняти в цьому світі – ось що служить точкою відліку в нашій оцінці власних успіхів або невдач. Вільям Джемс є першим із психологів, який почав розробляти проблематику Я-концепції. Крім того, вчений виступив прихильником широкого визначення особистості, виділяючи в ній пізнавальні елементи. Розуміючи особистість у самому широкому сенсі, він має на увазі під нею загальний підсумок того, що людина може назвати своїм, тобто не лише власне тіло і власні психічні сили, але й належні їй одяг і будинок, сім'ю, предків і друзів, свою добру славу і творчі здобутки.

1.2. Становлення та особливості професійної свідомості майбутніх психологів

Свідомість утворюється як єдина система, яка складається з різних елементів. Усі ці елементи, такі як самопізнання, самоствавлення і саморегуляція, характеризуються внутрішнім діалогом, що відбувається у двох системах взаємодії: «Я - Інші» та «Я - Я». Перша система визначає соціальний рівень свідомості, а друга функціонує на фізичному та рефлексивному рівнях.

Розвиток свідомості особистості залежить від індивідуально-психологічних та соціально-психологічних факторів. Ці фактори включають усвідомленість образів Я, наявність у них образів фізичного, соціального та рефлексивного «Я», рівні свідомості (самопізнання), самоприйняття (самоствавлення), здібність до вільного вибору дій (саморегуляція), діалогічність і рефлексію, прагнення до власної ідентифікації, бажання до особистісного зростання, бажання досліджувати новий досвід, відкривати нові аспекти власного «Я» через експерименти з самим собою, а також відчуття задоволення від стосунків з одногрупниками.

Професійна свідомість є необхідною частиною того, як майбутній фахівець розуміє себе в контексті майбутньої професійної діяльності. У студентському віці, який є періодом активного розвитку, формується особливий образ себе, тобто стійкий образ Я. В літературі відзначаються дві протилежні тенденції у свідомості студентів:

- бажання бути визнаним серед оточуючих (соціальний аспект самосвідомості);
- бажання аналізувати себе (можливість розвитку рівня рефлексії у самосвідомості) [32].

Динаміка у свідомості студентів під час навчання у закладі вищої освіти виявляється, головним чином, у збільшенні їхніх знань про себе. На першому і другому курсах студенти частіше ідентифікують себе з родинними, статевими та віковими групами (соціальний аспект свідомості). Однак, починаючи з третього курсу, найбільше розширення знань про себе відбувається через спілкування з

самим собою (у формі діалогу «Я – Я»), що означає більшу увагу до розробки власного образу «Я» та порівняння себе з іншими людьми [30]. Цей процес вказує на можливий перехід до рівня рефлексії у свідомості.

Під час зростання свого усвідомлення, студенти формують більш позитивне та цінне ставлення до себе, що супроводжується стабілізацією образу «Я». Однак бажання зберегти це усвідомлення може призвести до активації захисних механізмів (таких як проєкція, компенсація, гіперкомпенсація та заперечення), що може затримати розвиток свідомості.

Дослідження особливостей та розвитку свідомості у майбутніх психологів, залишається малодослідженою та потребує подальшого вивчення. Рівень рефлексії у процесі розвитку свідомості майбутнього фахівця є основою його успішної професійної діяльності. Механізм рефлексії є ключовим у здатності осмислити особливості своєї особистості та обрати теорії і методи, які допоможуть ефективно реалізувати себе як особистість і фахівця в галузі психології.

Професійний розвиток майбутнього психолога не обмежується лише набуттям знань, але також охоплює отримання практичного досвіду, формування професійної майстерності та усвідомлення власного ставлення до обраної професії. У цьому взаємодії між операційними та особистісними аспектами грає важливу роль спрямованість свідомості: як особистість усвідомлює свою спрямованість, своє місце та роль у майбутній діяльності.

При виборі професії людина свого роду «проєктує» свої мотиваційні уподобання на фактори, пов'язані з вибраною професійною сферою, через які можливе задоволення її потреб. У складному процесі мотивації, порівнюючи можливості, що пропонує професія, з власними потребами, людина робить рішення прийняти чи відхилити професію, і якщо прийняти, то на якому рівні та в якому контексті [27].

Під час професійного розвитку під час вивчення трудової діяльності відбувається еволюція та трансформація мотиваційної структури особи. Професійна підготовка дозволяє особі усвідомлювати свої потреби і спрямовує її

на конкретні аспекти професійної діяльності. Цей процес допомагає сформувати структуру професійних мотивів та зрозуміти їх значення для самої особистості.

У результаті цього усвідомлення важливості професійної діяльності відображається у способі виконання конкретних завдань і у цілому в діяльності.

Необхідною умовою розвитку особи у професійній сфері є переконаність у власній здатності та професійній придатності. Етичний аспект свідомості має ключове значення у структурі особистості. Спроби впливати на свідомість майбутнього психолога та спонукати його до переоцінки своїх поглядів засобами саморегуляції не завжди можуть змінити його внутрішню позицію. Свідомість не завжди визначає особистісне значення діяльності, яке визначається системою провідних мотивів. На високому рівні професійної спрямованості свідомість стає ключовою силою самовдосконалення та саморозвитку відповідно до вимог конкретної сфери діяльності. Усвідомлення відповідності психічних особливостей цим вимогам зміцнює впевненість у правильності вибору професії [30].

Сучасні заклади вищої освіти спрямовані на новий підхід до уявлення про професіонала як цілісного суб'єкта, який має активність, свободу дій і відповідальність у процесі створення, втілення та творчої трансформації власної діяльності. Професіонал ураховує культурно-історичний контекст своєї професійної роботи. Справжній професіонал органічно поєднує в собі особистісні якості та майстерність у своєму ділі.

Часто професійне становлення відбувається без попереднього планування, хоча воно потребує спеціальної уваги та розвитку. Тому однією з основних завдань сучасної педагогічної науки є пошук і обґрунтування методів цілеспрямованого формування професійної свідомості. Врахування специфіки професійної свідомості та пошук шляхів її поліпшення є ключовим фактором успішної роботи у сфері професійної орієнтації в університетах.

Передумовою професійного зростання студента є розвиток його життєвої та професійної позиції. Життєва позиція – це спосіб, яким особистість визначає своє місце у житті, заснований на її моральних цінностях, що відображають основні її

уподобання. Тому професійна позиція – це складна система цінностей, що включає установки, інтереси, світоглядні категорії та відношення особистості до моральних цінностей, що узгоджують її практичну діяльність [25].

Враховуючи попередній досвід, аналіз показників, які визначають рівень професійної свідомості психолога, можна виділити такі комплекси характеристик:

- світоглядні якості: уміння в психології, культурна різнобічність, універсальність, ціннісно-смысловий аспект, моральні норми, цінності, ідеали, переконання.
- професійні якості: освіта в професійних знаннях, вміння, навички, методи, професійна експертиза, професійна культура, системне бачення сфери професійної діяльності, здатність до інтеграції з іншими науками, постійна готовність до самовдосконалення.
- особистісні якості: наявність мотивацій, пріоритети; знання законів міжособистісних відносин, здатність до прийняття рішень, харизматичність, особистісний досвід; адекватна самооцінка, здатність до емпатії, рефлексії, діалогічності, герменевтичності, деміургічності, екзистенціальності, інтенціональності.
- Творчі якості: творче ставлення до роботи, вміння використовувати творчі методи для розв'язання професійних завдань, передбачення, гнучкість мислення. Сам вибір професії не лише є результатом, але також активізує розвиток особистості. Під час освоєння професії розширюється інформованість та повнотасамопізнання суб'єкта в діяльності на позитивному рівні, тоді як негативні аспекти самопізнання зменшуються [28].

1.3. Професійна свідомість як здатність до самовизначення

З питанням наукового рівня свідомості тісно пов'язана проблема розгляду феномену професійної свідомості, яка є індивідуальним способом інтеграції та успішної реалізації професійного потенціалу особистості. Терміном «професійна свідомість» можна охопити всі прояви свідомості особистості, які пов'язуються з її професійною діяльністю. Вони визначаються багатьма факторами:

1. місцем даної професії в професійній структурі суспільства;
2. ставленням самої особистості до професії, до її представників та до себе як представника професії, усвідомленням значущості професії для суспільства;
3. рівнем здобутих професійних знань та вмінь, здійсненням самоаналізу стосовно перспектив власного професійного зростання;
4. сформованими професійними ідеалами, уявленнями про еталон професіонала;
5. рівнем розвитку професійних здібностей та якостей, а також осмисленням власних професійно вагомих якостей;
6. професійними досягненнями [7, 16].

Вивчення професійної діяльності людини перш за все сприяє розширенню знань про закономірності, механізми та основні умови розвитку її свідомості, тому що, як зазначають багато авторів, розвиток особистості здійснюється в першу чергу через засвоєння конкретно-предметних діяльностей та відповідних їм форм свідомості [23, 24, 60].

Тож оскільки свідомість не тільки проявляється, але й формується у діяльності, вплив професійного навчання, а в подальшому і професійної діяльності на формування індивідуальної свідомості є безперечним. Так, згідно думки С.Л. Рубінштейна, вищі психічні функції людини спеціалізуються «в залежності від різних умов, в яких відбувається мислительний процес» [117, с.58]. Діяльність сучасної людини є багатоаспектною та різноманітною. Але ж життя людини у суспільстві характеризується не тільки певним багатоплановим складом діяльностей. Воно характеризується наявністю «провідної діяльності, яка виконує

основну роль в розвиткові особистості» [85, с.57].

Як вважає О.В. Петровський, розвиток особистості та її свідомості відбувається як процес інтеграції в різноманітних соціальних групах. На кожному віковому етапі індивід включається у нову соціальну групу, яка стає для нього референтною. Спочатку це сім'я, потім – дитячий садок, потім – шкільний клас, потім – студентська група, і, нарешті, професійне співтовариство.

Професійна свідомість вивчається у зв'язку з тим, що, саме через рівень її сформованості стає можливим дослідити ефективність навчання у ЗВО.

Щодо специфіки професійного рівня свідомості, слід відзначити, що феноменологія професійного способу взаємодії суб'єкта із світом характеризується розгорнутістю у часі, опосередкованістю, реалістичністю та логічністю дій, обумовленістю дії попередньою дією, а також можливістю вербального обґрунтування проміжних етапів прийняття рішення.

Звертаючись до внутрішньоструктурного пояснення щодо професійної свідомості психологів, слід зазначити, що єдність її структурних компонентів, які охоплюють *потребнісно-мотиваційну, інтелектуальну, духовно-моральну та діяльнісно-практичну* сфери особистості психологів [145], забезпечує новизну мислення та професійної діяльності та сприяє активізації неповторного професійного досвіду кожного з них.

Так, *потребнісно-мотиваційна* сфера професійної свідомості містить потреби, інтереси, мотиви, цінності та цілі професійної діяльності, сукупність яких складає професійний потенціал особистості. Глибока внутрішня готовність до професійного розвитку, відкритість до формування структур професійної свідомості визначається рівнем усвідомлення особистістю власних потреб, інтересів та мотивів. Успішний розвиток професійної свідомості особистості відбувається при наявності усвідомленої установки на пізнання своєї потребово-мотиваційної сфери. Тобто цьому процесу активно сприяє рефлексія особистістю, «чого вона бажає», а також «знання власних та об'єктивних можливостей» [2, с.36].

В *інтелектуальному*, або, як його ще визначають, у пізнавально-смісловому аспекті, виділяються наступні компоненти професійної свідомості, які пов'язані

між собою. Серед них – пізнання власної професійної діяльності як об'єкта; пізнання себе як її суб'єкта; усвідомлення вагомості професійної діяльності для світу, що оточує; цілепокладання та прогнозування шляхів реалізації цілей, а також оцінка власних можливостей щодо їх досягнення [182]. Швидкість та якість розгортання пізнавально-сміслового аспекту характеризують специфіку становлення професійної свідомості. Слід також відзначити, що професійна свідомість як цілісна сукупність елементів розвивається за умови того, що вона стає системним новоутворенням особистості психолога, виробляється, привласнюється ним.

Діяльнісно-практичний аспект професійної свідомості виражається у впровадженні пізнавально-сміслових схем у процес конкретної діяльності. Такі психологічні параметри діяльності, як цілеспрямованість, активність, особистісна опосередкованість, творчість, характеризують рівень розвитку професійної свідомості.

З нашої точки зору, *професійна свідомість* – це багаторівнева та багатокомпонентна будова, яка містить в собі сформовану професійну картину світу, професійну культуру діяльності, а також мислительну діяльність у режимі методологічної рефлексії(розуміння) як внутрішній план свідомості і як детерміновану властивостями інтегральної індивідуальності, тобто культуру суб'єктного мислення. А це означає, що оскільки професійна діяльність базується на професійному та особистісному досвіді, пов'язуючись із суб'єктом об'єктивними відносинами, то оволодіння професією, крім засвоєння певних когнітивних схем, вмінь, систем предметних значень, спеціальних засобів мислення, передбачає глибокі перетворення смислових структур, структур суб'єктивного досвіду, формування характерних для даної професії особливостей образу та картини світу. Особливого звучання ця проблема набуває для професій, які входять до системи взаємовідносин «людина – людина», тому що у цьому випадку формування професійних якостей особистості залежить від особливостей самої професії.

Свідомість будь-якої людини є унікальною, свідомість представників різних

професійних груп також має свої неповторні особливості. Провідною характеристикою професійної психологічної свідомості є спрямованість (шкала цінностей), яку можна представити у вигляді блоку цілей та її критеріїв. Серед критеріїв виділяються усвідомлення цінностей та відношення до них, дії щодо вибору цінностей, їх реалізація як особистих цілей діяльності [165].

Ще однією, не менш важливою складовою професійної свідомості є її зміст, який постає у вигляді своєрідного блока змісту та його критеріїв: усвідомлення ролі методології в професійно-особистісній перебудові, відношення до методології, факт реального використання методології в професійній діяльності.

Професійна свідомість також характеризується способом проявлення спрямованості, який можна виразити у так званому операціональному блоці(блоці способів діяльності особистості). Тут треба виділити такі критерії: усвідомлення системи принципів, способів організації та побудови теоретичної та практичної діяльності, відношення до способів діяльності в цілому, факт реалізації способів діяльності психології.

Основаючись на визначенні Д. С'юпером феномену професійної зрілості, сформовану професійну свідомість особистості можна описати як сукупність наступних психологічних складових:

- ознайомленість з професією, знання про шляхи її придбання;
- чітке усвідомлення залежності продуктивної професійної діяльності від успішного професійного навчання;
- достатній обсяг професійних знань, умінь та навиків;
- усвідомлення факторів, що сприяють успішному професійному розвитку.

В нашому дослідженні основна увага приділяється саме стадії професійної підготовки та аналізу взаємозв'язків між розвитком учбової діяльності як провідної та процесом формування професійної свідомості особистості майбутніх психологів.

Слід зазначити, що формування професійної свідомості особистості в період професійного навчання має як зовнішню, так і внутрішню сторони. Зовнішня сторона професійного становлення втілюється у об'єктивних характеристиках

діяльності: у соціальній ситуації, в якій відбувається цей процес, в об'єктивних потребах суспільства в спеціалістах різного роду а також у престижі професії.

Внутрішня, суб'єктивна сторона може розглядатися з декількох точок зору: структурно-змістовної, процесуально-біографічної та продуктивно-результативної [140, 127].

Структурно-змістовний аспект, як відомо, містить знання, вміння, навички, професійні позиції, психічні якості. Професійні знання є похідними елементами професійної свідомості особистості та цілісної технології досягнення ними вагомих результатів праці.

Виділяючи *продуктивно-результативну* складову професіоналізації індивіда, слід зазначити, що сходження до вершин професіоналізму відображується у об'єктивних результатах професіоналізації – економічному становищі, суспільному статусі, соціальному визнанні. Поряд з цим стає можливим також виділити і особистісні набуття. До них належить особливе самовизначення людини, що формує ступінь зрілості особистості, специфічний тип професіонала: самовизначення у професії, особистісне та життєве самовизначення. Становлення професійної свідомості індивідів має привести до зміни їх особистісних структур та характеристик. Саме тому процес розвитку інтегральних, стійких характеристик особистості, що являють собою певне співвідношення значущих особистісних якостей, сутєвих для успішної професійної діяльності, і є процесом формування професійної свідомості індивідів [51, 54, 55, 132].

Якщо звернутися до *процесуально-біографічного* аспекту професіоналізації, стає очевидним, що професійне становлення проходить у своєму розвитку певні етапи, які співвідносяться з етапами життя та соціалізації особистості: формування професійного інтересу, формування професійного наміру, професійне навчання, професійну адаптацію, розвиток професійних та особистісних якостей спеціаліста та реалізацію професійного потенціалу.

Тож можна стверджувати, що сформована професійна свідомість є необхідною умовою успішної професійної діяльності практичних психологів, тому

що в психологічній професії саме особистість психолога, його свідомість, особистісний досвід є основними знаряддями, засобами його діяльності.

Професійна свідомість особистості – це сфера спрямованості, регулювання та оцінювання активності майбутніх психологів, що забезпечує високу якість їх професійної діяльності. Професійна свідомість суб'єктивно проявляється в особистості через усвідомлення нею рівня розвитку власних професійних здібностей, професійних інтересів, мотивів професійного навчання та діяльності, визнання себе відповідною тим вимогам, які пред'являє професія, переживання цієї відповідності як почуття задоволення обраною професією. Суб'єктом розвитку професійної свідомості є сама особистість, яка в процесі взаємодії із світом, що оточує, здійснює процес професійного самовизначення.

РОЗДІЛ II. ЕМПІРИЧНЕ ДОСЛІДЖЕННЯ ОСОБЛИВОСТЕЙ ФОРМУВАННЯ ПРОФЕСІЙНОЇ СВІДОМОСТІ МАЙБУТНІХ ПСИХОЛОГІВ

2.1. Особливості організації та методів діагностики професійної свідомості. Характеристика вибірки

Емпіричне дослідження особливостей формування професійної свідомості майбутніх психологів проводилося на базі Уманського державного педагогічного університету імені Павла Тичини.

Експериментальне дослідження передбачало вирішення поставлених завдань та проходило у декілька етапів.

Завдання дослідження:

1. Вивчити та проаналізувати вітчизняну та зарубіжну літературу з питань дослідження особливостей професійної свідомості майбутніх психологів;
2. Підібрати діагностичні методики для дослідження особливостей професійної свідомості студентів ЗВО;
3. Обґрунтувати адекватність застосування методик дослідження;
4. Провести емпіричне дослідження динаміки професійної свідомості майбутніх психологів;
5. Провести кількісний та якісний аналіз результатів дослідження.
6. Запропонувати методичні рекомендації щодо формування професійної свідомості майбутніх психологів.

Основними емпіричними методами дослідження виступили анкета, складена для вивчення зацікавленості студентів у своїй професійній діяльності та свідомості особистості, методика дослідження самоствавлення (МИС) (Р.С. Панталеєв), опитувальник для виявлення рівня розвитку професійної свідомості (А.В. Губанова, Р.А. Гайнуллина), анкета на виявлення ставлення до своєї професії (модифікація методики «Асоціативний ореол професії» Е.А. Клімова).

Для проведення дослідження використовувався комплекс методів: теоретичний аналіз літератури, анкетування, тестування, методи математичної статистики для обробки і аналізу отриманих даних.

Методики були вибрані та окремо виділені ті, які за нашою гіпотезою найбільше підходять для оцінки динаміки змін професійної свідомості особистості.

Емпірична частина дослідження проводилася на базі студентів спеціальності 053 Психологія Уманського державного педагогічного університету імені Павла Тичини. Всього в дослідженні взяли участь 20 студентів, по 10 студентів психологів третього і четвертого курсів.

Для зручності обробки результатів кожний студент одержав свій номер і надалі протягом всіх етапів експерименту фігурував під ним. Надійність і вірогідність отриманих результатів забезпечувалися репрезентативністю вибірки, їх віковою гомогенністю. Тести проводились у груповому варіанті. При їх проведенні враховувалось, що неблагополучні функціональні стани, недостатньо доброзичлива атмосфера тестування знижують результати прояву необхідних психологічних особливостей. Щоб уникнути факторів, наведених вище, було дотримано принципів конфіденційності отриманої інформації і зорієнтовано досліджуваних на прояв властивостей своєї особистості. Кожному респонденту видавались бланки для фіксації відповідей. Приміщення, в якому проводилось дослідження, відповідало всім вимогам санітарії.

Перед початком діагностування за кожною з методик до відома досліджуваних доводились відповідні інструкції. Потім експериментатор переконувався, що респонденти правильно зрозуміли інструкцію.

Переконавшись, що досліджувані чітко зрозуміли, що від них вимагають, експериментатор починав роботу з опитувальником.

Першим етапом нашого дослідження було використання опитувального методу дослідження.

Метою опитування є виявлення досвіду, точки зору, оцінки особистості або групи особистостей. Розрізняють питання закритого типу, якщо опитуваному

необхідно вибрати одну із запропонованих відповідей; також є напівзакритого типу, це якщо опитуваний крім вибраної з запропонованих відповідей може викласти свою власну думку; і відкритого типу, тут досліджуваний на всі питання дає свою відповідь.

Однак, метод опитування має свої як слабкі, так і сильні сторони. Власне до сильних сторін доцільно віднести можливість живого контакту експериментатора з досліджуваним, можливість індивідуалізації відповідей, їх коректування в процесі опитування, швидкої діагностики результативності і повноти відповідей. Однак методи опитування трудомісткі, потребують тривалого часу в проведенні експерименту, не дають можливість охопити велику кількість випробуваних.

Власне саме дані недоліки частково усуваються при застосуванні письмових питань і анкетуванні. Тому для нашого дослідження ми вибрали метод анкетування.

З цією метою ми використали анкету, для виявлення задоволеності та зацікавленості обраною спеціальністю студентів та свідомості особистості.

Анкета містить 10 запитань (див. додаток А).

Методика дослідження самоствавлення (МИС) (Р.С. Панталеєв). Використовується щодо вивчення емоційно-ціннісного компонента свідомості. Опитувальник був створений Р.С. Панталеєвим, містить 110 тверджень, розподілених за 9 шкалами: шкала 1 – відвертість, шкала 2 – самовпевненість, шкала 3 – самокерівництво, шкала 4 – дзеркальне «Я», шкала 5 – самоцінність, шкала 6 – самоприйняття, шкала 7 – самоприв'язаність, шкала 8 – конфліктність, шкала 9 – самозвинувачення.

Інструкція. «Вам пропонується відповісти на запитання (у формі можливих тверджень) щодо особливостей Вашого характеру, звички, інтереси і тому подібне. На ці запитання не може бути «правильних» чи якихось «неправильних» відповідей, оскільки кожна людина має привілей на свою власну особисту точку зору. Зокрема, щоб отримані на підставі Ваших відповідей результати були найбільш інформативними і плідними щоб конкретизувати власне уявлення про себе, Вам

потрібно намагатися вибрати найбільш точні і достовірні відповіді. Відповідаючи, пам'ятаєте прості правила:

1. Питання складені так, що особливого часу на обдумування не вимагається. Давайте відповідь ту, яка першою прийде Вам в голову. Звичайно, питання дуже короткі, аби в них містилися всі необхідні подробиці. Тому відповідайте, уявляючи собі найтиповіші ситуації, не замислюючись над деталями.

2. Можливо, деякі питання Вам важко віднести до себе. В такому разі намагайтеся дати найбільш приближену до Вашої особистісної думки відповідь.

3. Пам'ятаєте, що поганих відповідей не буває. Не намагайтеся виробити своїми відповідями сприятливе враження. Вільно висловлюйте свою власну думку.

Читайте послідовно кожне з приведених вище тверджень і вирішуйте, чи вірне воно, у відношенні до Вас, чи ні. На бланку відповідей поряд з кожним номером твердження розташовано дві порожні клітинки.

Якщо твердження вірне у відношенні до Вас, поставте позначку в ліву клітинку, якщо невірне – в праву. Не замислюйтеся над відповіддю».

Значення підраховуються за 9 шкалами використовуючи спеціальний ключ трафарет, який накладається на бланк. Сам трафарет конструюється у відповідності до ключа тесту.

За допомогою цієї методики було протестовано 20 студентів психологів, в ході якої можна визначити емоційно-ціннісний компонент свідомості.

Опитувальник на виявлення рівня розвитку професійної свідомості (А.В. Губанова, Р.А. Гайнулина) використовується для виявлення рівня розвитку професійної свідомості особистості. Опитувальник містить 13 запитань, розподілених за 3 шкалами: образ професії, образ Я, залучення до професійної культури.

Інструкція. «Відповідайте, будь ласка, письмово на запитання, що приведені нижче. Нам важливо знати Вашу щирі думку, що враховувати її при організації педагогічного процесу ЗВО».

Значення підраховуються за 3 шкалами за допомогою спеціального ключа. Також в кожній анкеті підраховується кількість сем (1 сема - 1 сенс). Сема може

виражатися одним словом, словосполученням або пропозицією. за кількістю сем визначається рівень професійної свідомості:

0 - 10 сем – побутовий рівень;

11 - 20 сем – зовнішній рівень рефлексії;

21 - 30 і більше – внутрішній рівень рефлексії.

За допомогою цієї методики було протестовано 20 майбутніх психологів, в ході чого можна визначити рівень розвитку професійної свідомості особистості.

Анкета на виявлення ставлення до своєї професії (модифікація методики «Асоціативний ореол професії» Е.А. Клімова).

Використовується для виявлення ставлення людини до своєї професії, уявлення про неї. Опитувальник містить 5 запитань, відповіді на які інтерпретуються за рядом чинників: співставлення вибраної професії з суміжними, професійно важливими якостями психолога.

Значення підраховуються за кожним чинником за допомогою якісного аналізу.

Був використаний запропонований Е.А. Клімовим методичний прийом виявлення, так званого, асоціативного ореолу професії, суть якого зводиться до наступного. Випробовуваним пропонується письмово перерахувати ті професії, види робіт, заняття, які, вони вважають, чимось схожі на власну професію. Показниками були: загальна кількість асоційованих професій, якісний склад асоціацій, ознаки спорідненості професій.

Інструкція. «Вам пропонується опитувальник на виявлення ставлення до своєї професії, уявлення про неї. Опитувальник містить п'ять питань, на які слід відповісти письмово та у відкритій формі».

За допомогою цієї методики було протестовано 20 студентів психологів, в ході якої можна визначити ставлення людини до своєї професії, уявлення про неї. Опис, бланк анкети на виявлення ставлення до своєї професії.

2.2. Аналіз результатів емпіричного дослідження особливостей формування професійної свідомості майбутніх психологів.

Першим етапом було проведення анкетування досліджуваних. З цією метою ми склали анкету для виявлення задоволеності та зацікавленості обраною спеціальністю майбутніх психологів, які навчаються у ЗВО та свідомості особистості.

Анкета складалася з 10 запитань, що мали на меті отримати окремі загальні інформаційні відомості про знання щодо обраної спеціальності, власне ставлення до своєї спеціальності, готовність працювати за обраною спеціальністю.

Проведене анкетування показало такі результати:

Початковий блок інформації зробив можливим підібрати приблизно однакову кількість досліджуваних за статтю. Із усієї кількості досліджуваних, які виявили бажання брати участь в дослідженні відібрано 20 осіб, 4 із них – юнаки, а 16 – дівчата. В контрольній і в експериментальній групі виявилась однакова кількість респондентів – по 2 хлопців (20%) і 8 дівчат, відповідно, 80%.

Оскільки неможливо виявити постатеві відмінності через невелику кількість осіб чоловічої статі, постатевий розрахунок даних тестування не проводився.

Проведене анкетування показало, що 90% студентів (18 осіб), які навчаються на спеціальності 053 Психологія обізнані у основних напрямках роботи психолога-консультанта, його можливостях та обов'язках, у методах психологічно-консультативної допомоги та бажають працювати за обраною спеціальністю і, лише 10% опитаних студентів (2 осіб) зазначили, що знають лише основні напрямки роботи психолога-консультанта та досі не визначились щодо вірності обраної спеціальності.

Щодо відповіді на запитання анкети: «Які предмети, що входять в програму вивчення Вам подобаються найбільше?», – 65% студентів (13 осіб) відзначили такі предмети як: загальна психологія, соціальна психологія, психологія творчості, диференційна психологія; 20% студентів (4 опитаних) відзначили такі предмети як: психологія конфлікту, психотерапія, психологія спілкування,

психокорекція; 15% студентів (3 особистості) відзначили такі предмети як: психодіагностика, математичні методи в психології.

Цікавим є той факт, що вже на третьому-четвертому курсах студенти психологи виявляють зацікавленість до професійних предметів, які належать до окремих галузей психології. Так, 13 осіб, що становить 65% всіх досліджуваних, зацікавлені теоретичними дисциплінами, 4 респонденти, що становить 20% молодих людей, що взяли участь в дослідженні – практичними дисциплінами, а 15% студентів (3 особистості) – теоретично-прикладними.

В результаті аналізу відповідей на запитання: «Чи часто Вам, як майбутньому психологу, потрібна психологічна допомога?», виявлено, що: 80% (16 осіб) опитаних відзначили – «інколи». Це вказує на середній рівень стресостійкості, який може бути зумовлений як проблемами у навчанні, так і особистісними негараздами; лише 20% опитаних (4 особистості) відповіли: «ні», що свідчить про високий рівень впевненості та опір негативнимемоційним переживанням.

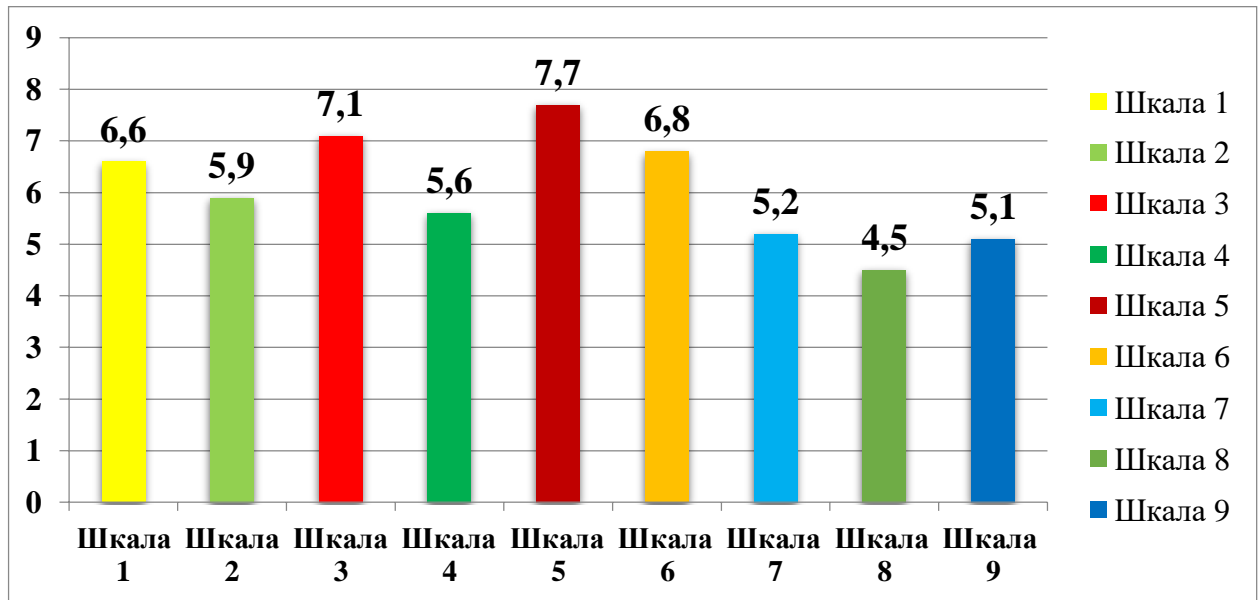
З усіх досліджуваних студентів лише 20% (4 особистості) обрали собі майбутню спеціальність тому, що мріяли стати психологом, 50% (10 осіб) обрали її за порадою батьків, 5% (1 особа) – обрали за компанію з друзями, 15% (3 особистості) – обрали через прийнятну плату за навчання і 10% (2 особистості) – обрали після відвідування «Ярмарку професій».

Слід відзначити, що у відповідь на запитання: «Чи часто Вам, як майбутньому психологу, потрібна психологічна допомога?» 4 особистості відповіли, що допомога не потрібна. У відповідь на запитання: «Причина вибору майбутньої спеціальності» ті ж самі 4 особистості вказали, що мріяли стати психологом. Отже, ці особистості вибрали професію, яка відповідає індивідуальним особливостям, що забезпечить, в майбутньому, успіхи у виконанні професійної діяльності.

Проаналізувавши отримані дані, можна відзначити, що переважна більшість опитаних студентів отримала достатню кількість теоретичної інформації про напрямки роботи психолога, його обов'язки та можливості, обрала предмети, які містять як теоретичні так і практичні аспекти діяльності.

Другим етапом роботи із студентами психологами 3 і 4 курсу в кількості 20 чоловік проводилася методика МИС (методика дослідження самоствавлення Р.С. Панталеєва).

Результати дослідження самоствавлення особистості студентів психологів 3 і 4 курсу представлені на рисунку 2.1. – 2.3.

Рис. 2.1 Дослідження самоствавлення особистості студентів психологів 3 курсу

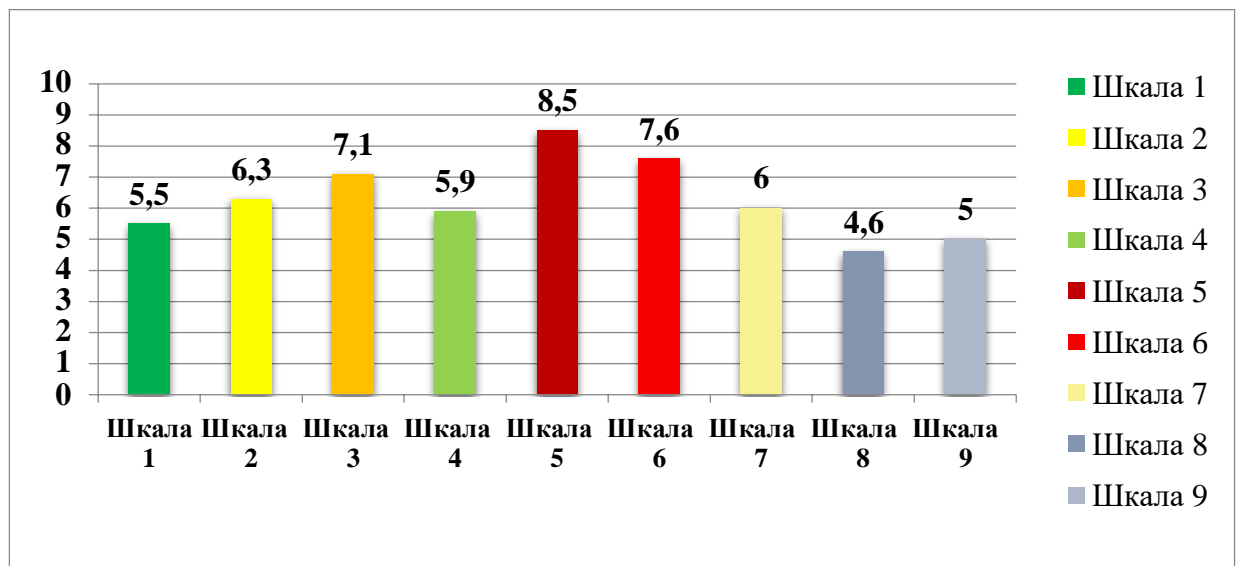
Примітка. Шкала 1 – відвертість, шкала 2 – самовпевненість, шкала 3 – самокерівництво, шкала 4 – дзеркальне «Я», шкала 5 – самоцінність, шкала 6 – самоприйняття, шкала 7 – самоприхильність, шкала 8 – конфліктність, шкала 9 – самозвинувачення.

З рисунку 2.1 видно, що високі значення мають шкали: 3 (самокерівництво), 5 (самоцінність) і 6 (самоприйняття), і найнижчі значення, в порівнянні з останніми шкалами, мають шкали: 8 (конфліктність) і 9 (самозвинувачення). Останні шкали мають середнє значення. Можна стверджувати, що студенти психологи 3 курсу виразно переживають власне «Я» як внутрішню основу, що інтегрує і організовує особистість та життєдіяльність, вважають, що доля знаходиться у власних руках; відчувають обґрунтованість і послідовність своїх внутрішніх спонук і цілей.

Студенти зацікавлені у власному «Я», виражене відчуття цінності власної особистості і цінності свого «Я». Дружнє ставлення до себе, згода з самим собою, схвалення своїх планів і бажань, емоційного, безумовного прийняття себе таким,

який є, нехай навіть з деякими недоліками. У студентів підвищений рівень рефлексії, глибоке проникнення в себе, усвідомлення своїх труднощів, адекватний образ «Я», але при цьому студенти не картають себе за свої промахи і невдачі, за власні недоліки.

Результати дослідження самоствавлення особистості студентів-психологів 4 курсу відображенні на рисунку 2.2.

Рис. 2.2. Результати дослідження самоствавлення особистості студентів психологів 4 курсу

Примітка. Шкала 1 – відвертість, шкала 2 – самовпевненість, шкала 3 – самокерівництво, шкала 4 – дзеркальне «Я», шкала 5 – самоцінність, шкала 6 – самоприйняття, шкала 7 – самоприхильність, шкала 8 – конфліктність, шкала 9 – самозвинувачення.

На рисунку 2.2. видно, що високі значення мають шкали 3 (самокерівництво), 5 (самоцінність) і 6 (самоприйняття), і найнижчі значення, в порівнянні з останніми шкалами, мають шкали 8 (конфліктність) і 9 (самозвинувачення). Останні шкали мають середнє значення. Можна стверджувати, що студенти психологи 3 курсу виразно переживають власне «Я» як внутрішню основу, що інтегрує і організовує особистість та життєдіяльність, вважають, що доля знаходиться у власних руках; відчують обґрунтованість і послідовність своїх внутрішніх спонук і цілей.

Студенти зацікавлені у власному «Я», виражене відчуття цінності власної особистості і цінності свого «Я». Дружнє ставлення до себе, згода з самим собою,

схвалення своїх планів і бажань, емоційного, безумовного прийняття себе таким, який є, нехай навіть з деякими недоліками. У студентів підвищений рівень рефлексії, глибоке проникнення в себе, усвідомлення своїх труднощів, адекватний образ «Я», але при цьому студенти не картають себе за свої промахи і невдачі, за власні недоліки.

Порівняльний аналіз самоствавлення особистості студентів 3 і 4 курсів представлений на рисунку 2.3.

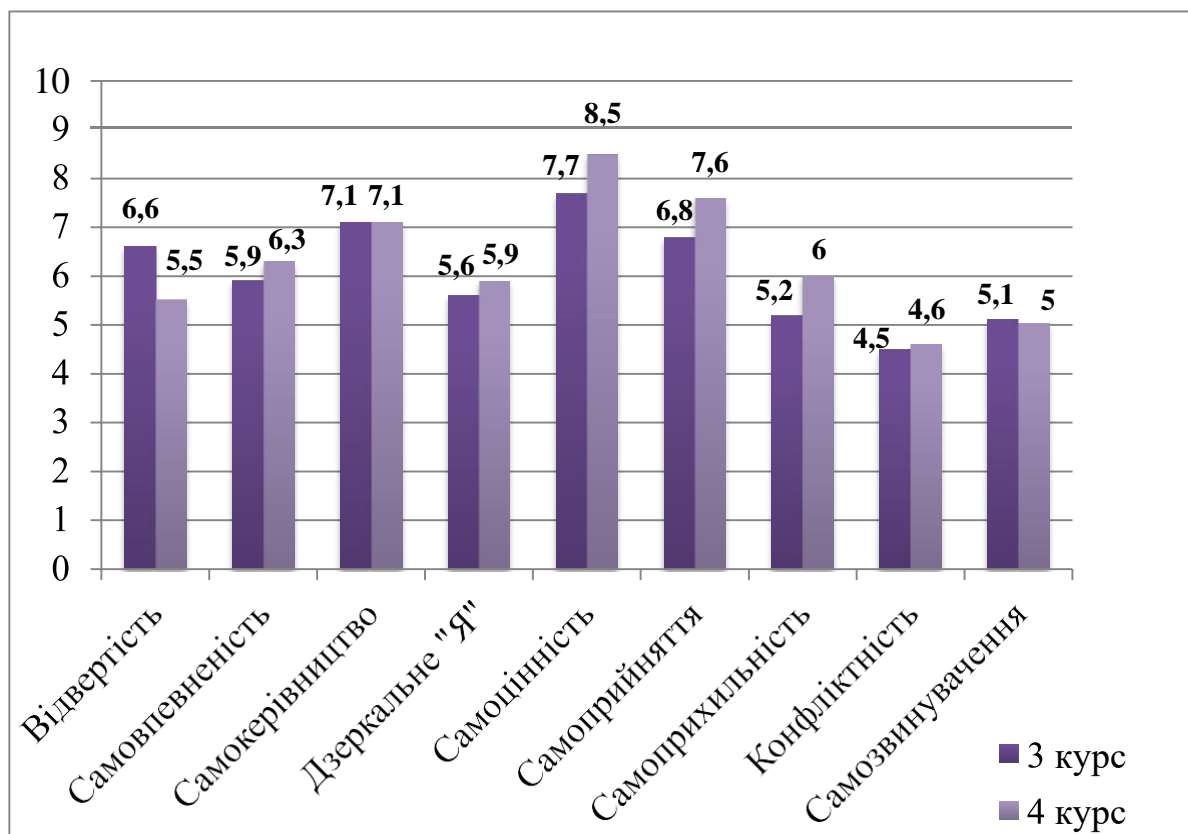

Рис. 2.3. Самоствавлення особистості студентів психологів 3 і 4 курсів

Примітка. Шкала 1 – відвертість, шкала 2 – самовпевненість, шкала 3 – самокерівництво, шкала 4 – дзеркальне «Я», шкала 5 – самоцінність, шкала 6 – самоприйняття, шкала 7 – самоприхильність, шкала 8 – конфліктність, шкала 9 – самозвинувачення.

З рисунка 2.3. чітко видно, що найвищий набраний бал за цією методикою належить студентам 4 курсу за шкалою самоцінність, і найнижчий студентам 3 курсу за шкалою конфліктність. Це означає, що шкали, на яких йде підвищення значення, характеризуються в цього курсу більш виражено і яскраво, ніж в іншого курсу, і навпаки. Отже, можна говорити про зміну емоційно-ціннісного компоненту самосвідомості.

Третім етапом роботи із студентами психологами 3 і 4 курсу в кількості 20 чоловік проводився опитувальник на виявлення рівня розвитку професійної свідомості (А.В. Губанова, Р.А. Гайнуллина). Результати дослідження підтверджують загальну тенденцію розвитку професійної свідомості в юнацькому віці. Результати представлені на рисунках 2.4. – 2.9.

Так, на рисунку 2.4., відображено рівень розвитку професійної свідомості особистості власне студентів 3 курсу які навчаються на спеціальності 053 Психологія.

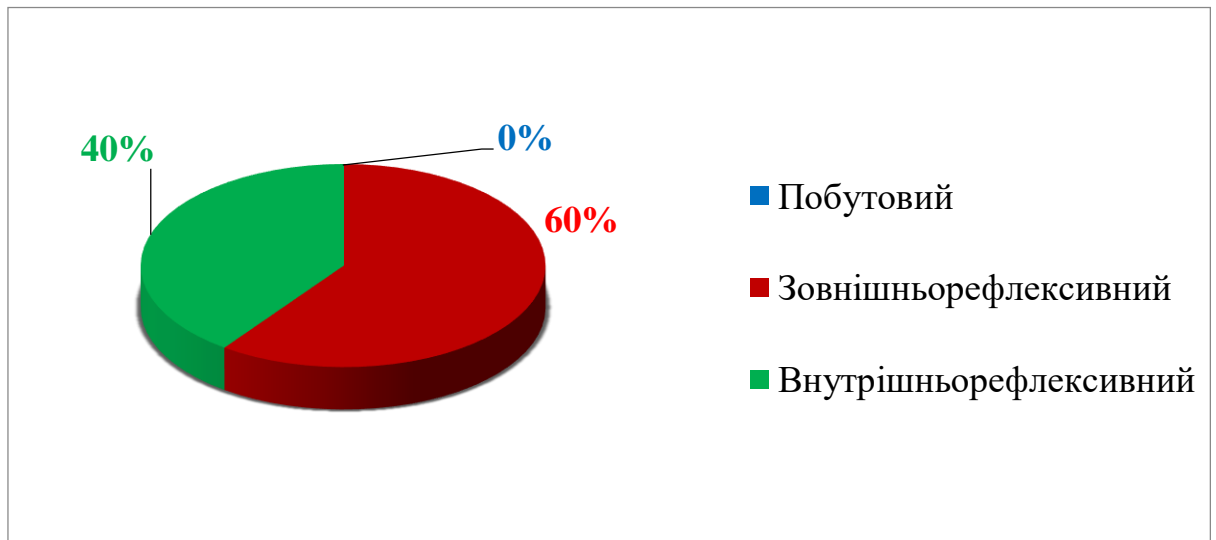

Рис. 2.4. Дослідження рівня розвитку професійної свідомості особистості студентів психологів 3 курсу

На рисунку 2.4. чітко видно, що у студентів психологів 3 курсу переважає зовнішньорефлексивний рівень професійної свідомості, а побутовий рівень менш поширений.

За І.С.Коном, це можна трактувати так: більшість студентів оцінюють себе «очима» інших, значимих людей, наприклад, однолітків, спостерігається бажання відповідати їм. Більшою мірою актуалізуються соціальні якості, а не фізичні, але і не духовні; «Я» запов'язане (залежно від значущості соціуму), студенти намагаються йому відповідати, порівнюють себе з іншими. Поведінка регулюється соціальними очікуваннями і нормами.

Відповідно, дослідження рівня розвитку професійної свідомості особистості студентів психологів 4 курсу відображено на рисунку 2.5.

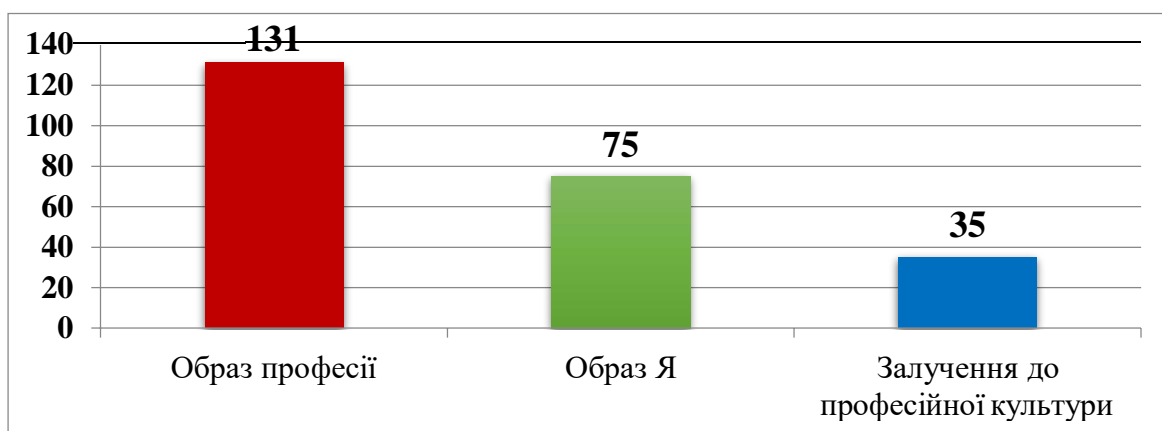

Рис. 2.5. Дослідження рівня розвитку професійної свідомості особистості студентів психологів 4 курсу

На рисунку 2.5. видно, що у студентів 4 курсу переважає зовнішньорефлексивний рівень ПС, а побутовий рівень не поширений.

За І.С.Коном, це можна трактувати так: більшість студентів оцінюють себе «очима» інших, значимих людей, наприклад, однолітків, спостерігається бажання відповідати їм. Більшою мірою актуалізуються соціальні якості, а не фізичні, але і не духовні; «Я» зобов'язане (залежно від значущості соціуму), студенти намагаються йому відповідати, порівнюють себе з іншими. Поведінка регулюється соціальними очікуваннями і нормами.

Рівні розвитку компонентів професійної свідомості особистості студентів психологів 3 курсу відображенні на рисунку 2.6.

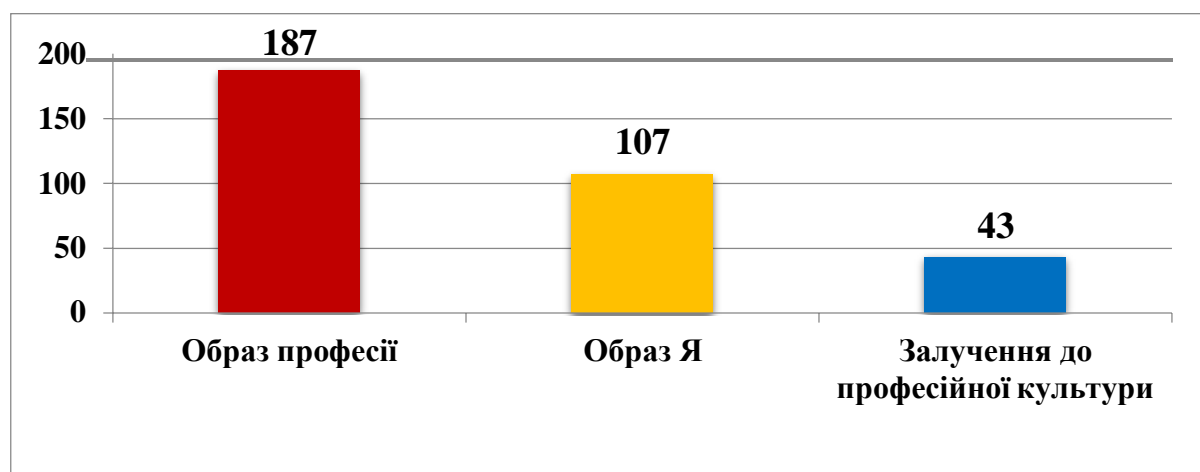

Рис. 2.6. Рівні розвитку компонентів професійної свідомості особистості студентів психологів 3 курсу

На рисунку 2.6. відображено дослідження динаміки компонентів професійної самосвідомості особистості майбутніх психологів 3 курсу. З рисунку видно, що у студентів психологів 3 курсу «образ професії» домінує над «Я – образом».

Це означає, що професія психолога і його професійно важливі якості для студентів більше представлені в їх свідомості, ніж «Я – образ», тобто система уявлень індивіда про себе самого є частиною рефлексії особистості. Залучення до професійної культури має найнижчий показник і потребує формування та розвитку у студентів даної вибірки.

Дослідження динаміки компонентів професійної свідомості майбутніх психологів 4 курсу зображено на рисунку 2.7.

Рис. 2.7. Рівні розвитку компонентів професійної самосвідомості майбутніх психологів 4 курсу

На якому чітко видно, що у студентів психологів 4 курсу «образ професії» домінує над «Я – образом».

Це означає, що професія психолога і його професійно важливі якості для студентів більше представлені в їх свідомості, ніж «Я – образ», тобто система уявлень індивіда про себе самого є частиною рефлексії особистості. Залучення до професійної культури має найнижчий показник і потребує формування та розвитку у студентів даної вибірки.

Аналіз результатів дослідження рівня розвитку професійної свідомості особистості (опитувальник А.В. Губанова, Г.А. Гайнуллина) представлені на рисунку 2.8.

Розглядаючи рівні розвитку професійної свідомості студентів психологів 3 і 4 курсів, можна зробити висновок про те, що у студентів 3 і 4 курсів прослідковується підвищення зовнішньорефлексивного і внутрішньорефлексивного рівнів, і спостерігається значне зниження побутового, особливо у студентів 4 курсу. Це зображено на рисунку 2.8. Отже, можна говорити про розвиток рівня рефлексії професійної свідомості студентів даної вибірки в процесі навчання майбутніх психологів у ЗВО.

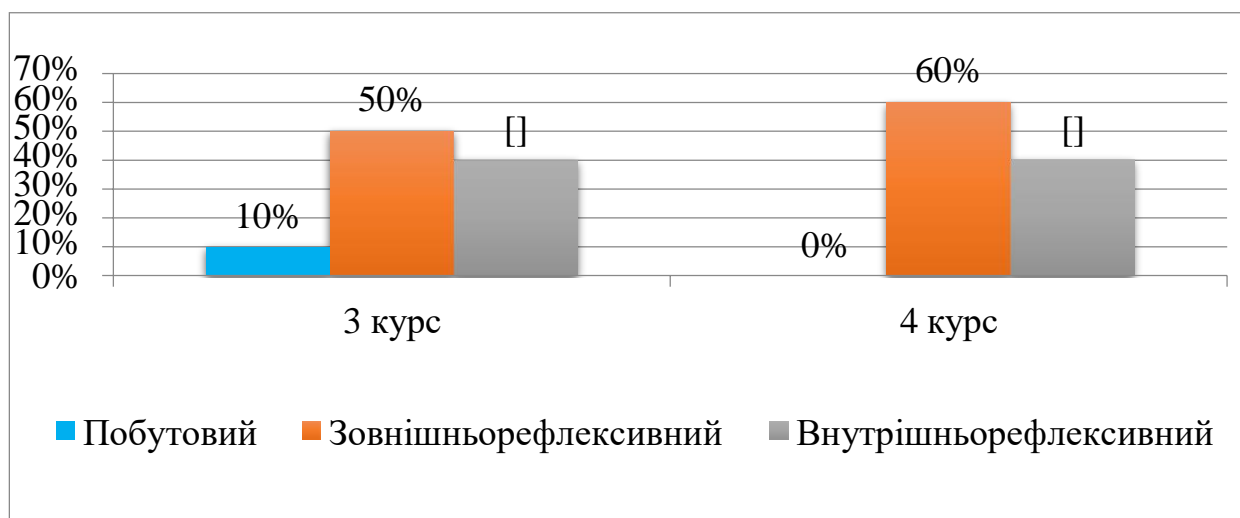

Рис. 2.8. Рівні розвитку професійної свідомості майбутніх психологів ЗВО

Результати дослідження динаміки компонентів професійної самосвідомості особистості (опитувальник А.В Губанової, Г.А. Гайнуллиної) представлені на рисунку 2.9.

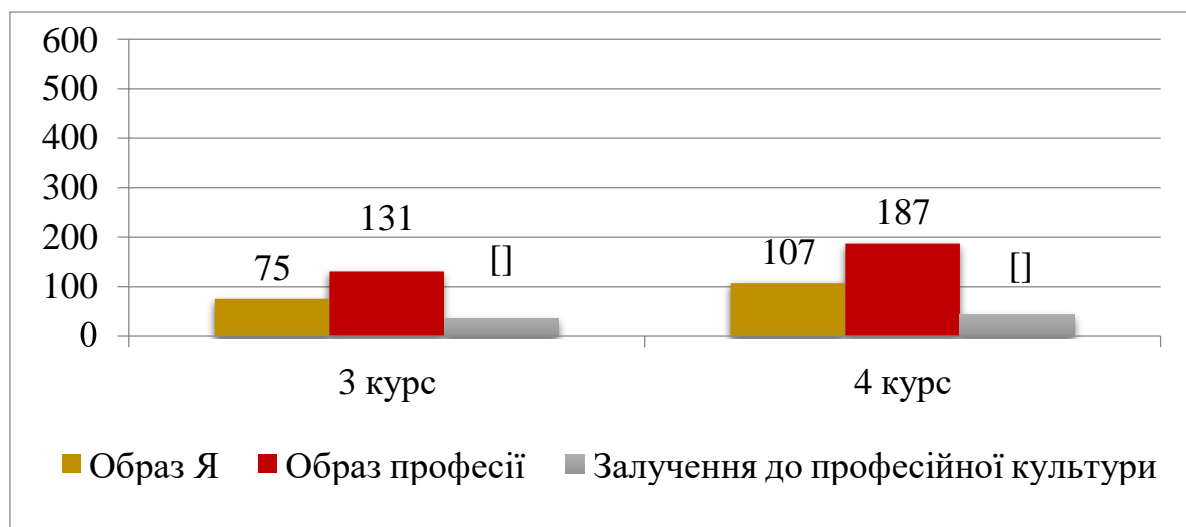

Рис. 2.9. Результати дослідження динаміки компонентів професійної свідомості майбутніх психологів ЗВО

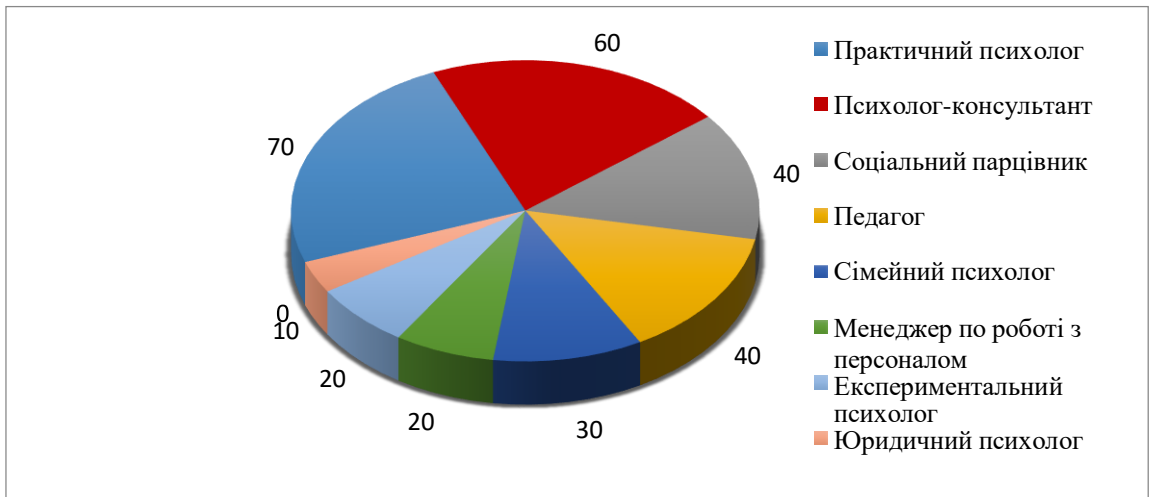
При аналізі динаміки «образу професії», відзначаємо, що на 3 курсі прослідковується кількісне зниження профілю і його підвищення на 4 курсі. Тому, можна сказати, що когнітивний компонент професійної свідомості у студентів 4 курсу розвинутіший і більше сформований, ніж у студентів 3 курсу. При аналізі динаміки «образу Я» також прослідковується незначне кількісне зниження профілю на 3 курсі і його підвищення на 4. Отже, можна стверджувати, що когнітивний компонент професійної свідомості у студентів 4 курсу розвинутіший і краще сформований, ніж у студентів 3 курсу.

З рисунка 2.9 видно, що «залучення до професійної культури» в 3 і 4 курсу майже на рівні, але 4 курс має вищий показник. Таким чином, прослідковується динаміка екзистенційного компоненту професійної самосвідомості. Тому, можна сказати, що спостерігається динаміка компонентів професійної свідомості майбутніх психологів від 3 до 4 курсу:

- у студентів 4 курсу даної вибірки більш представлений когнітивний компонент професійної свідомості;
- спостерігається тенденція: рівень розвитку показника «залучення до професійної культури», тобто екзистенційний компонент професійної свідомості в рази нижчий, ніж показники когнітивного компоненту.
- у студентів психологів 4 курсу когнітивний компонент професійної свідомості розвинений більше, ніж у студентів 3 курсу.

Четвертим етапом роботи з студентами психологами 3 і 4 курсу в кількості 20 чоловік проводилась анкета на виявлення ставлення до своєї професії (модифікація методики «Асоціативний ореол професії» Е.А. Клімова). Результати дослідження представлені на рисунках 2.10 – 2.15 .

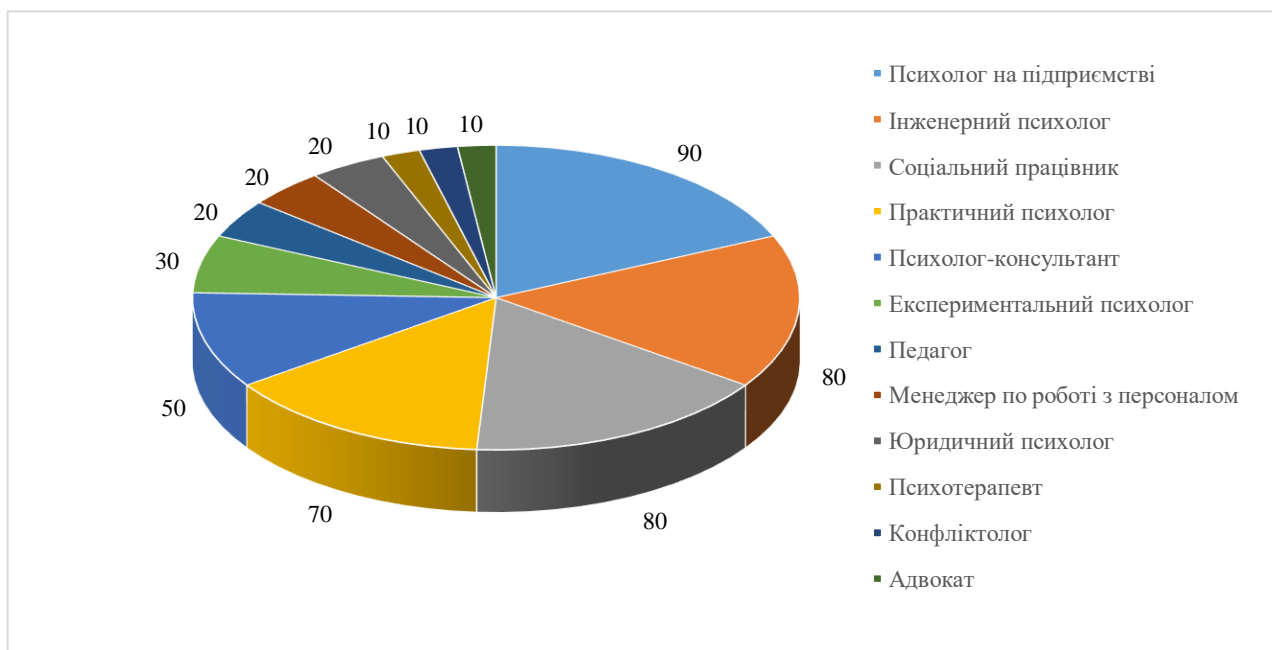
Можна зробити припущення, що в міру залучення до професії і пов'язаного з ним розширенням відповідних знань, об'єм ореолу зростатиме.

Рис. 2.10. Асоціативний ореол професії студентів психологів 3 курсу

На рисунку 2.10 чітко видно, що студенти психологи 3 курсу в першу чергу назвали професію практичного психолога та психолога-консультанта, на другому місці – соціального працівника, потім – педагога, сімейного психолога. Також студенти назвали такі професії, як менеджера, експериментального психолога і юридичного психолога, основним видом діяльності яких є як психологія, управління та керівництво персоналом, так і юриспруденція. Студенти 3 курсу відрізняються слабо сформованою класифікацією областей психології, а, отже, і відповідних професій. Основні ознаки спорідненості професій, що входять в ореол, – взаємодія з людьми, навчання, виховання, корекція.

Студенти 4 курсу відрізняються більш сформованою класифікацією областей психології, в порівнянні з 3 курсом. Основні ознаки спорідненості професій, що входять в ореол, – взаємодія з людьми, навчання, виховання, корекція, терапія і лікування.

Рис. 2.11. Асоціативний ореол професії студентів психологів 4 курсу

На рисунку 2.11 чітко видно, що студенти психологи 4 курсу в першу чергу назвали професію психолога на підприємстві та інженерного психолога, на другому місці – соціального працівника, потім – практичного психолога, психолога-консультанта, експериментального психолога, педагога і менеджера по роботі з персоналом. Також студенти назвали такі професії, як юридичний психолог, психотерапевт, конфліктолог, адвокат, основним видом діяльності яких є як психологія, допомога людям, проведення досліджень, юриспруденція так і управління та керівництво.

Студенти 4 курсу відрізняються більш сформованою класифікацією областей психології, в порівнянні з 3 курсом. Основні ознаки спорідненості професій, що входять в ореол, – взаємодія з людьми, навчання, виховання, корекція, терапія і лікування.

На рисунку 2.12 зображені результати дослідження професійно важливих якостей студентів психологів 3 курсу

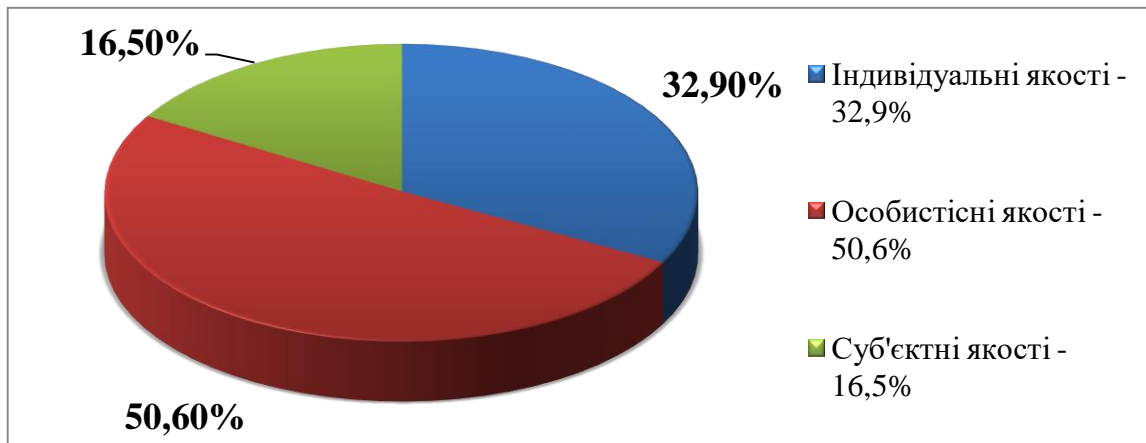

Рис. 2.12. Професійно важливі якості студентів психологів 3 курсу

З діаграми видно, що для студентів психологів 3 курсу характерна така тенденція, як віддавати перевагу індивідуальним та особистістичним якостям, і в останню чергу – суб'єктивним. Це означає, що, на думку студентів, в основі діяльності психолога повинні лежати соціальні цінності або цінності діяльності, безперервне вдосконалення і саморозвиток, а також властивості характеру і надбані якості особистості. Потім виступають психофізіологічні властивості, задатки і здібності, властивості темпераменту, природжені якості особистості. І на останньому місці професійно-педагогічні та наочні знання, вміння, як професійна компетентність у вузькому сенсі.

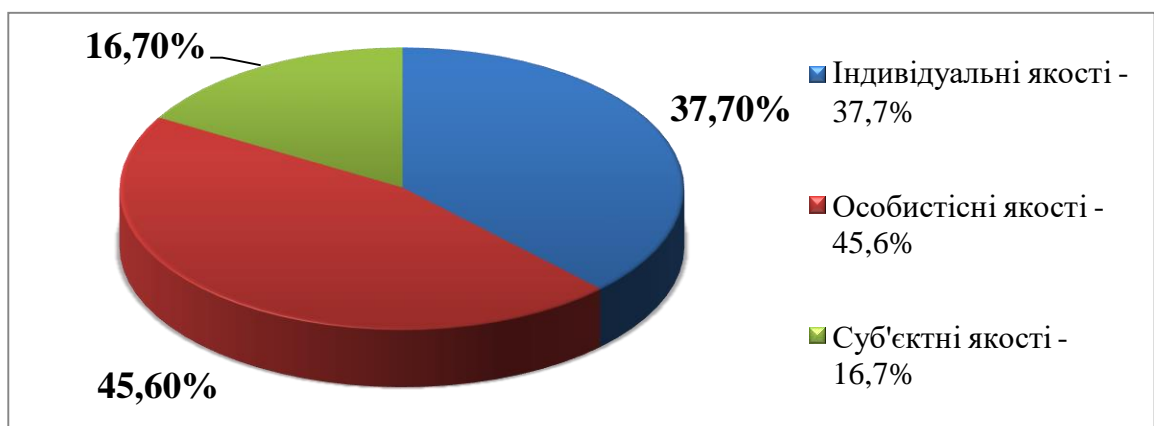

Рис. 2.13. Професійно важливі якості студентів психологів 4 курсу

На рисунку 2.13 зображені результати дослідження професійно важливих якостей студентів психологів 4 курсу. З Діаграми видно, що для студентів психологів 4 курсу характерна така тенденція, як віддавати перевагу особистим та індивідуальним якостям, і в останню чергу – суб'єктивним. Це означає, що, на думку студентів, в основі діяльності психолога повинні лежати соціальні цінності або цінності діяльності, безперервне вдосконалення і саморозвиток, а також властивості характеру і надбані якості особистості. Потім виступають психофізіологічні властивості, завдатки і здібності, властивості темпераменту, природжені якості особистості. І на останньому місці професійно-педагогічні та наочні знання, вміння, як професійна компетентність у вузькому сенсі.

Результати дослідження професійних вмінь студентів психологів 3 курсу відображені на рисунку 2.14.

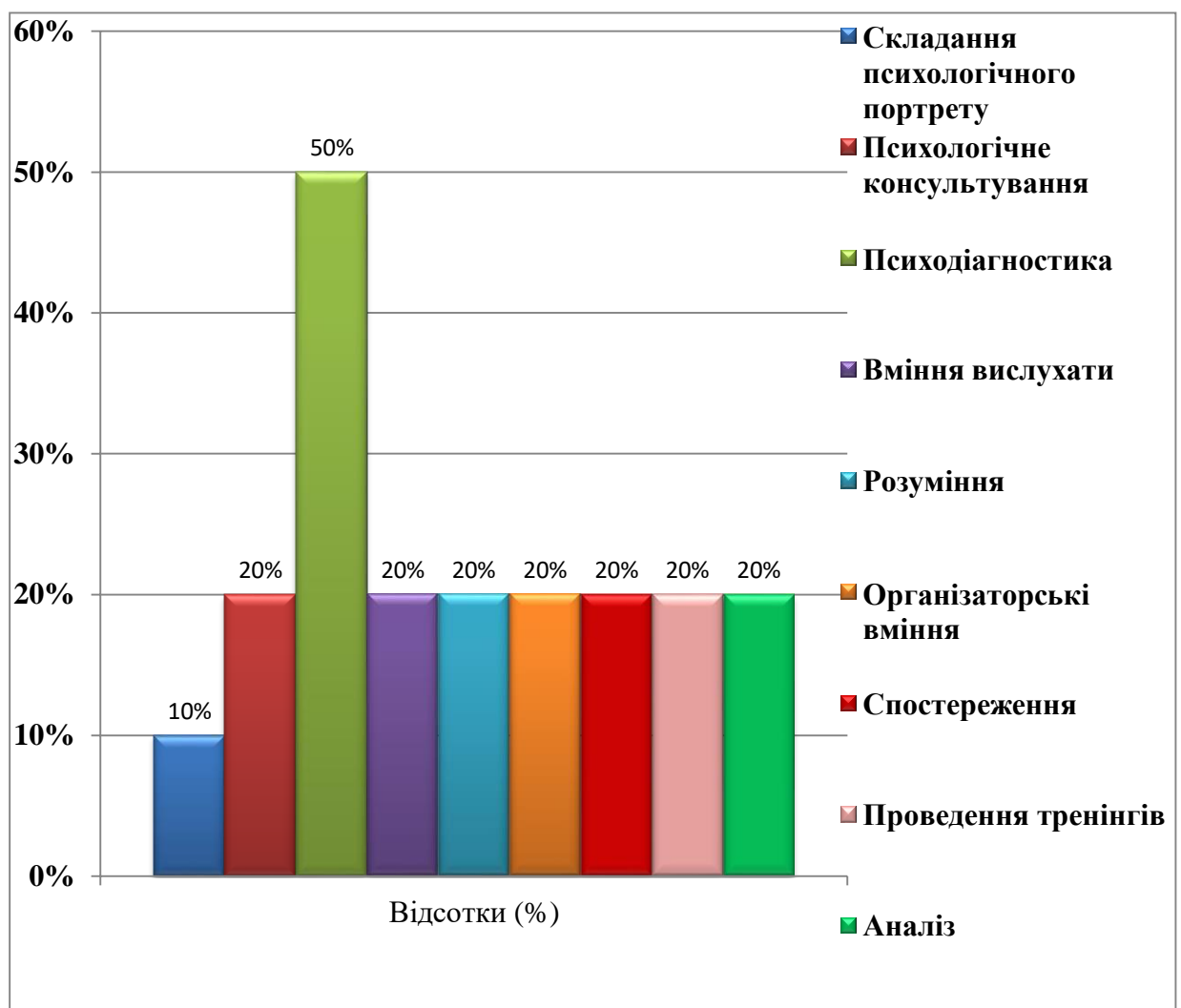
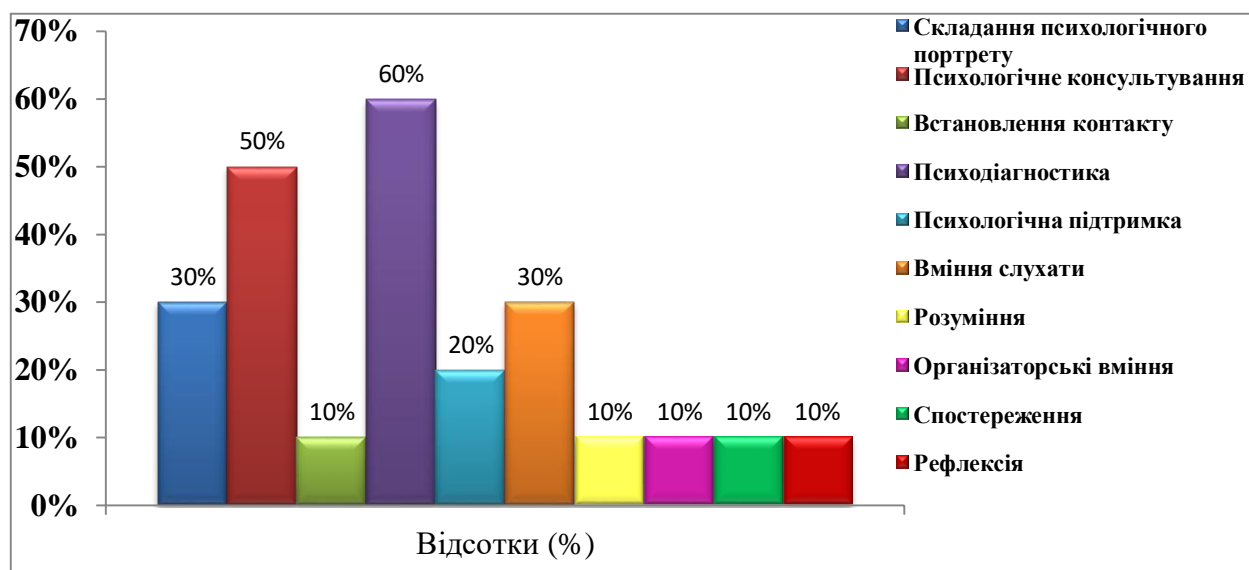

Рис. 2.14. Професійні вміння студентів психологів 3 курсу

З діаграми видно, що студенти психологи 3 курсу назвали 9 вмінь, в які входять: складання психологічного портрету, психологічне консультування, психодіагностика, вміння вислухати, розвміння, організаторські вміння, спостереження, проведення тренінгів, аналіз. Це ті вміння, якими вже володіють третьокурсники, і також з них вміння, якими володіє більшість, – це психодіагностика, проведення тренінгів, вміння вислухати та організаторські вміння.

Рис. 2.15. Професійні вміння студентів психологів 4 курсу

Результати дослідження професійних вмінь студентів психологів 4 курсу відображені на рисунку 2.15. З рисунку видно, що студенти психологи 4 курсу назвали 10 вмінь, в які входять: складання психологічного портрету, психологічне консультування, встановлення контакту, психодіагностика, психологічна підтримка, вміння слухати, розвміння, організаторські вміння, спостереження, рефлексія. Це ті вміння, якими вже володіють четвертокурсники, і з них вміння, якими володіє більшість, – це психодіагностика, психологічне консультування, вміння слухати та психологічна підтримка.

Таким чином, можна зробити висновок, що спостерігається як кількісне так і якісне збільшення професійних вмінь у студентів психологів даної вибірки.

2.3. Психологічні рекомендації для формування професійної свідомості майбутніх психологів

Психологічні поради для формування професійної свідомості у майбутніх психологів можуть включати:

Саморефлексія: Вчити студентів ретельно аналізувати власні дії, думки та емоції під час вивчення теорії та практики психології.

Саморефлексія у майбутніх психологів є важливим елементом їх особистісного і професійного розвитку. Цей процес передбачає свідоме самовивчення та аналіз власних думок, вчинків, переживань і почуттів. Для майбутніх психологів, саморефлексія включає:

Аналіз особистого досвіду: розгляд власних емоцій, реакцій на різні ситуації, визначення того, як ці реакції впливають на сприйняття і розуміння інших.

Своєчасну самокорекцію: виявлення і піддавання перегляду особистих переконань, вчинків та взаємодій з оточуючими, а також намагання змінити ці патерни у відповідь на новий досвід чи знання.

Вдосконалення професійної діяльності: Розуміння власних сильних та слабких сторін як майбутнього фахівця у галузі психології, що допомагає у вдосконаленні навичок та стратегій роботи.

Розвиток особистісної зрілості: Сприйняття власного розвитку та постійного удосконалення як особистості та професіонала в цілому.

Саморефлексія у майбутніх психологів може бути підтримана через систематичні вправи на заняттях, регулярні поради від викладачів та колег, а також практику в реальних ситуаціях, наприклад, під час стажування або практичних занять.

Самоаналіз: Збагачення свідомості стосовно власних професійних переваг і недоліків, розвиток вміння об'єктивно оцінювати свої можливості та здібності.

Самоаналіз студентів психології – це процес внутрішнього самопроникнення та вивчення власних думок, відчуттів, внутрішніх переживань, особистих якостей та реакцій на різноманітні життєві ситуації. Цей процес

спрямований на розвиток саморозуміння та глибокого осмислення власної поведінки, що допомагає майбутніх психологів краще розуміти себе й інших, а також поліпшувати свої навички в майбутній професійній діяльності.

Праця над емоційною інтелігентністю: Розвиток вміння керувати власними емоціями та розуміти емоційний стан інших людей.

Робота над емоційною інтелігентністю майбутніх психологів полягає в удосконаленні їхнього розуміння, управління та вираження емоцій. Цей процес включає в себе розвиток емоційної свідомості, вміння визначати власні емоції та емоційні стани, а також уміння розпізнавати емоції інших людей.

Майбутні психологи можуть працювати над своєю емоційною інтелігентністю шляхом проведення тренувань і практик, спрямованих на покращення сприйняття та керування емоціями. Це може включати різноманітні вправи на управління стресом, розвиток співпереживання, підвищення емпатії, навички вирішення конфліктів та спілкування в емоційно насичених ситуаціях.

Робота над емоційною інтелігентністю також може включати саморефлексію та внутрішній аналіз для кращого розуміння власних емоційних реакцій і їхнього впливу на поведінку та міжособистісні стосунки. Це допомагає майбутніх психологів краще орієнтуватися у власному емоційному світі й стати більш компетентними професіоналами у майбутній кар'єрі.

Комунікаційні навички: Навчання навичкам ефективної комунікації, адаптації до різних особистостей та ситуацій.

Комунікаційні навички є важливим елементом формування професійної підготовки майбутніх психологів. Ці навички включають у себе не лише здатність ефективно спілкуватися, а й уміння слухати, розуміти та реагувати на емоції та потреби інших людей. Ось деякі аспекти комунікаційних навичок, над якими працюють студенти-психологи:

Ефективне спілкування: Навички активного слухання, чіткого та зрозумілого висловлювання думок, вміння створювати емпатію та відчуття зрозуміння партнера.

Міжособистісне сприйняття: Здатність чітко розуміти та сприймати емоційний стан інших людей, а також реагувати на ці емоції.

Управління конфліктами: Навички розв'язання конфліктів та вміння спілкуватися в емоційно напружених ситуаціях.

Навички спілкування з різними групами: Здатність адаптувати свій спосіб спілкування до потреб різних груп людей.

Невербальні комунікаційні навички: Розуміння та використання невербальних засобів комунікації, таких як жести, міміка, тіло, що доповнюють або підсилюють вербальне спілкування.

Управління групою: Навички співпраці та лідерства в групових ситуаціях. Студенти-психологи можуть розвивати ці навички через різноманітні практичні вправи, рольові ігри, тренінги з комунікаційних навичок, спостереження за міжособистісними взаємодіями та практичну роботу в професійному середовищі.

Практичний досвід: Забезпечення можливостей для практичної роботи з клієнтами або участь у психологічних тренінгах для поглиблення професійного розвитку.

Практичний досвід майбутніх психологів включає в себе різні аспекти, які сприяють їхньому професійному розвитку. Ось деякі з них:

Проведення психологічних спостережень: Студенти можуть брати участь у спостереженнях за міжособистісними взаємодіями, вивченні психічних процесів та адаптації в різних групах.

Участь у психологічних дослідженнях: Вони можуть долучатися до дослідницьких проєктів, спрямованих на вивчення психологічних аспектів різних явищ і процесів.

Практичні вправи і тренінги: Здобування практичних навичок у вирішенні конкретних психологічних завдань, розвиток навичок взаємодії з клієнтами або пацієнтами.

Співпраця зі спеціалістами: Можливість працювати під керівництвом викладачів і професіоналів у сфері психології, співпрацювати в команді.

Практика консультування: Участь у виконанні консультативних сеансів, допомога у підготовці матеріалів для консультацій.

Робота в психологічних центрах або установах: Можливість проходження практики в психологічних центрах, лікарнях, школах чи соціальних службах.

Підготовка до роботи в психологічних амбулаторіях: Отримання практичного досвіду для подальшої роботи в психологічних консультаціях.

Проведення тренінгів і семінарів: Організація власних тренінгів для вивчення певних аспектів психології та розвитку навичок у спілкуванні.

Цей досвід допомагає майбутнім психологам отримати практичні знання та навички, які є важливими для їхньої майбутньої професійної діяльності.

Розвиток аналітичних здібностей: Навчання критичного мислення та здатності аналізувати та оцінювати наукову інформацію.

Розвиток аналітичних здібностей майбутніх психологів включає в себе різні аспекти: Освоєння фундаментальних психологічних теорій, методів дослідження та аналізу психічних процесів. Участь у проведенні психологічних досліджень, включаючи збір та аналіз даних, вивчення результатів та висновків. Розв'язання психологічних завдань та вправ, які вимагають аналітичного мислення, таких як виявлення психологічних закономірностей у поведінці людини або аналіз конкретних психологічних ситуацій. Оволодіння навичками використання статистичних і аналітичних програм для обробки та аналізу даних. Вирішення психологічних кейсів та аналіз сценаріїв з різних сфер психології.

Розвиток вміння критично оцінювати ідеї, концепції та дослідження, висловлювання власних думок та аргументація позицій. Участь у дискусіях та аналітичних групах. Взаємодія та обговорення з іншими студентами для аналізу психологічних проблем і пошуку рішень.

Розвиток цих навичок допомагає майбутнім психологам бути більш аналітичними, критично мислити та розв'язувати складні психологічні завдання, що є важливим у їхній подальшій практичній діяльності.

Менторство та підтримка: Забезпечення підтримки та консультацій з боку досвідчених психологів для підтримки особистісного та професійного зростання студентів.

Менторство та підтримка майбутніх психологів в університетському середовищі може включати різноманітні аспекти:

Академічна підтримка: Надання студентам можливості консультуватися з викладачами, вирішувати проблеми, пов'язані з академічною діяльністю, отриманням знань та роз'ясненням теоретичних аспектів психології.

Професійна орієнтація: Менториможуть надавати поради щодо кар'єрних перспектив, допомагати встановлювати цілі, розробляти плани для майбутньої професійної діяльності.

Підтримка у розвитку навичок: Допомога в розвитку вмінь та навичок, необхідних для успішної практичної роботи: спілкування з клієнтами, ведення документації, проведення спостережень та експериментів.

Психологічна підтримка: Можливість консультування та обговорення особистих аспектів, стресів, пов'язаних з навчанням та розвитком в професії психолога.

Проведення семінарів та тренінгів: Організація заходів, що сприяють активному взаємодії студентів та менторів, спільному вивченню нових тенденцій у психології, обмін досвідом.

Підтримка у дослідницькій роботі: Допомога в плануванні та виконанні досліджень, участь у наукових групах, надання порад щодо методів збору даних та аналізу результатів.

Менторство та підтримка грають важливу роль у формуванні професійних навичок та особистісного розвитку майбутніх психологів, допомагаючи їм узгоджувати академічні знання з практичним досвідом.

ВИСНОВКИ

У контексті даної роботи ми прагнули якомога глибше проаналізувати питання динаміки професійної свідомості майбутніх психологів ЗВО, провести дослідження особливостей професійної свідомості особистості, підібрати діагностичні методики для дослідження особливостей професійної свідомості студентів ЗВО. Ми використали комплекс теоретичних та емпіричних методів, що відповідають змісту проблеми та етапам дослідження. Виконана робота та узагальнення матеріалів дослідження дозволяє зробити висновки.

Професійна свідомість – усвідомлення людиною правил, норм, моделей власної професії, як певних еталонів для усвідомлення власних якостей, контроль оцінювання себе як професіонала але з погляду колег, самооцінювання людиною власних окремих сторін – усвідомлення себе, власної професійної поведінки, оцінювання свого емоційного ставлення. Структурну будову професійної свідомості можна представити наступним компонентним складом: когнітивний, екзистенційний і поведінковий компоненти. Ці структурні компоненти забезпечують цілісність і єдність професійної самосвідомості, динаміка якої прослідковується гетерохронністю в нашому дослідженні. У нашому дослідженні ми вивчаємо когнітивний і екзистенційний компоненти. Таким чином, професійна свідомість майбутніх студентів ЗВО розглядається нами як уявлення себе в професії, усвідомлення себе як професіонала, як суб'єкта діяльності.

Професійне становлення студента не тільки ґрунтується на збагаченні знань, а й на набутті практичного досвіду, майстерності у професійній справі та формуванні особистісного підходу до професійної діяльності. В цьому співвідношенні між операційними і особистісними складовими відіграє ключову роль свідомість: те, як особистість усвідомлює свою спрямованість, свою роль та місце у майбутній діяльності.

Підґрунтям для професійного розвитку студента є зміцнення його особистісної та професійної позиції. Життєва позиція визначається способом, як особистість орієнтується у своєму житті, ґрунтуючись на моральних цінностях, що відповідають основним вподобанням. Отже, професійна позиція – це складна

система цінностей, де установки, інтереси, світоглядні погляди та ставлення особистості до моральних цінностей регулюють її практичну діяльність на єдиному підґрунті.

Проведений теоретичний аналіз свідчить про те, що ступінь сформованості професійної свідомості у випускника ЗВО може бути показником успішності і довершеності його професійного самовизначення; несформованість ставлення до себе як майбутнього професіонала гальмує професійне становлення особистості; саме завдяки самосвідомості людина розуміє невідповідність своїх якостей власне вимогам професії, і таким чином внутрішньо спонукає себе до подолання цих розбіжностей, формуючи своїми вчинками та діями власну особистість.

Основними емпіричними методами дослідження виступили анкета для вивчення зацікавленості студентів у своїй професійній діяльності та свідомості особистості, методика дослідження самоствавлення (МИС) (Р.С. Панталеєв), опитувальник для виявлення рівня розвитку професійної самосвідомості (А.В. Губанова, Р.А. Гайнуллина), анкета на виявлення ставлення до своєї професії (модифікація методики «Асоціативний ореол професії» Е.А. Клімова).

Методики були вибрані та окремо виділені ті, які за нашою гіпотезою найбільше підходять для оцінки динаміки змін професійної свідомості особистості.

Зроблено висновок про те, що результати дослідження, що описані в бакалаврському дослідженні можуть бути використані у педагогічній психології, практичній психології, психології особистості, в психології праці та управління, а також в інших галузях психології для подальшого практичного застосування при роботі з розвитком професійної свідомості майбутніх психологів.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Адамович І.В., Кулініч О.М. Методична робота в експериментальному закладі. Науковий вісник Ужгородського університету. Серія: Педагогіка. Соціальна робота. 2021. Вип. 2 (49). С.16–19.
2. Бех І.Д. Особистісно зорієнтоване виховання : науково-методичний посібник. Київ : ІЗМН, 1998. 204 с.
3. Білан Т. Світоглядні аспекти формування професійної свідомості майбутнього педагога. Актуальні питання гуманітарних наук. 2020. Вип. 28. Т. 1. С. 152.
4. Боровинська І.Є. Готовність внутрішньо переміщених осіб до оволодіння соціально-психологічними стратегіями життєвої успішності. URL: <https://ispp.org.ua/wp-content/uploads/2022/06/br20190826.pdf> (дата звернення: 24.09.2023).
5. Видолоб Н.О. Професійна свідомість майбутніх психологів: аналітичний огляд проблеми. URL: https://revolution.allbest.ru/psychology/00829589_0.html (дата звернення: 11.10.2023).
6. Галузьяк В.М., Добровольська К.В. Розвиток професійної свідомості студентів вищих навчальних закладів. Вінниця: Нілан, 2015. 256 с.
7. Галян І.М. Формування професійної свідомості молодого педагога як умова його професіоналізації. Науковий вісник. 2009. № 1. С. 101-112.
8. Гриньова О.М. Особливості формування професійної свідомості майбутніх учителів в умовах професійної підготовки з додатковою психологічною спеціалізацією. URL: https://elibrary.kubg.edu.ua/id/eprint/2665/1/O_Grynova_POPSMR_PGKTAD.pdf (дата звернення: 12.05.2023).
9. Енциклопедія освіти / Акад. пед. наук України ; голов. ред. В.Г. Кремень. Київ : Юрінком Інтер, 2008. 1038 с.
10. Катюк Я.Л. Особистісно орієнтовані засади розвитку професійної свідомості майбутніх психологів у системі післядипломної педагогічної

освіти. Особистісно орієнтована підготовка майбутніх психологів у системі післядипломної педагогічної освіти : посібник / під заг. ред. П.В. Лушин, Н.Ю. Воляннюк, О.В. Брюховецька та ін. Київ : НАПН України, Ун-т менедж. Освіти. 2015. С. 127–152.

11. Катюк Я.Л. Сучасні проблеми становлення професійної самосвідомості майбутніх психологів у системі післядипломної педагогічної освіти. *Післядипломна освіта в Україні*. Київ, 2012. № 1 (20). URL: <https://cutt.ly/QJhD7eT> (дата звернення: 07.10.2023).

12. Кисіль З. Р. Психологічні особливості агресивності у підлітковому віці : *Науковий вісник, Львівського державного університету внутрішніх справ*. 2015, № 1. С. 32–40.

13. Книш А. Структура особистісної готовності до професійної діяльності майбутніх психологів-тренерів // *Теорія і практика управління соціальними системами*, 2014. С. 84–91.

14. Козерук Ю. В., Євсейчик Я. О. Самооцінка як фактор становлення особистості. *Вісник Чернігівського національного педагогічного університету. Серія: Педагогічні науки*. 2015. Вип.124. С.163-165.

15. Козицька І. В., Ковальська О.О. Психологічні особливості самооцінки та рівня домагань підлітків. *Актуальні проблеми психології. Психологія обдарованості. Збірник наукових праць Інституту психології імені Г.С. Костюка НАПН України*. С. 130-137.

16. Кокун О.М. Психологія професійного становлення сучасного фахівця : монографія. Київ : ДП «Інформ.-аналіт. агенство», 2012. 200 с. URL: <https://cutt.ly/DJhDA6Y> (дата звернення: 12.09.2023).

17. Колеснікова І.В. Розвиток медіакультури педагогів в умовах реалізації Концепції «Нова українська школа» в закладах післядипломної педагогічної освіти. *Перспективи та інновації науки*. 2021. № 20. С. 28-34.

18. . Котлова Л. О. Особливості конфліктних форм поведінки підлітків з вираженими акцентуаціями рис характеру : *Актуальні проблеми педагогіки та психології*. Львів, 2018, Ч. 1. С. 68–70.

19. Кошова І. В. Конфліктна ситуація як вид складних ситуацій міжособистісної взаємодії : *Актуальні проблеми психології: Зб. наукових праць Інституту психології ім. Г.С.Костюка АПН України*. К.:Логос, 2016. Т.7., вип.,8. С. 302–309.

20. Луговська Е. Поняття «компетенція» і «компетентність» у педагогічній теорії // Педагогіка формування творчої особистості у вищій і загальноосвітній школі. 2012. Вип. 24. С. 200–208.

21. Мазур Н. Поняття «готовності» та визначення структурних компонентів готовності майбутніх учителів інформатики // Наукові записки. Серія Педагогічні науки. Частина 2. Кіровоград : РВВ КДПУ ім. В. Винниченка. Випуск 121. 2013. С. 288–292.

22. Максименко С.Д., Заброцький М.М. Технологія спілкування (комунікативна компетентність учителя: сутність і шляхи формування). Київ, 2005. С. 65–94.

23. Павелків В. Р. Психологічні особливості та детермінанти агресивної поведінки підлітків : *Проблеми сучасної психології: Зб. наук. пр.* 2010, Вип. 9. С. 213–223.

24. Папітченко Л. Теоретичний аналіз проблеми значущості самооцінки в структурі гідності особистості. *Науковий часопис НПУ імені М. П. Драгоманова. Серія 12. Психологічні науки. Випуск 12 (57)*. 2020. С. 222-235.

25. Подшивайлова Л.І. Вступ до спеціальності: психологія. Навчальний посібник для студентів вищих навчальних закладів. Кам'янець-Подільський : ППБуйницький, 2015. 320 с.

26. Пророк Н.В. Психологічні особливості особистісно-професійного саморозвитку практичного психолога. *Проблеми сучасної психології* : 86 Збірник наукових праць К-ПНУ ім. Івана Огієнка, Інституту психології ім. Г. С. Костюка НАПНУ. 2019. №14. С. 655-665.

27. Просандеєва Л. Є. Типологічний аналіз самоцінності особистості підлітка : *Проблеми сучасної психології: Збірник наукових праць Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка, Інституту*

психології імені Г. С. Костюка НАПН України / за ред. С. Д. Максименка, Л.А. Онуфрієвої. Вип. 14. Кам'янець–Подільський, 2011. С. 665–674.

28. Психологія: сучасні методики та інновації у досвіді діяльності практичного застосування : зб. матеріалів Всеукр. наук.-практ. інтернет-конф. з міжнар. участю. / Уманський держ. пед. ун-т ім. Павла Тичини. Умань, 2021. 159с.

29. Римар Л.В. Формування професійної свідомості майбутніх учителів у процесі вивчення педагогічних дисциплін : автореф. дис. ... канд. пед.наук : 13.00.01. Київ, 1999. 20 с.

30. Самолова А.Г. Особливості формування професійної свідомості майбутніх психологів. Автореф. дис канд. психол. наук, Запоріжжя, 2019. 19 с.

31. Семиченко В.А. Проблемт мотивації поведінки и діяльності людини. Київ : Мілленіум, 2017. 521 с.

32. Семиченко В.А. Психологія педагогічної діяльності: навч. посіб. Київ :Вища школа, 2016. 335 с.

33. Смолюк А.І. Професійний саморозвиток майбутніх учителів початкової школи в освітньому середовищі педагогічного коледжу : дис. ... канд.пед. наук : 13.00.04 / Східноєвропейський національний університет імені Лесі Українки. Луцьк, 2018. 240 с.

34. Становських З.Л. Рефлексивні компонента професійного самовизначення старшокласників : дис. ... канд. псих, наук : 19 00.07 Київ, 2016. 271 с.

35. Ткаченко С.О. Взаємозв'язок мотиваційної спрямованості із смисложиттєвими орієнтаціями та бажанням схвалення у осіб юнацького віку Київ, 2019. 94 с.

36. Устенко Р.Л., Каценко А.Л., Саричев Я.В. Вплив військових дій на психологію студентів. Організаційні та нормативно-правові аспекти діяльності системи громадського здоров'я в Україні в мирний час та під час війни:колективна монографія; за заг. ред. проф. Ждана В.М. та проф. Голованової І.А.Полтава: ТОВ «Фірма «Техсервіс», 2022. С. 31-36.

37. Циба Н.В. Професійне самовизначення та феномен професійної деформації психологів. Збірник наукових праць Хмельницького інституту соціальних технологій Університету «Україна». 2019. №2. С. 145-149.

38. Чиханцова О.А. Психологія становлення життєстійкості особистості: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня д-ра психолог. наук: 19.00.01. Київ, 2021. 41с.

39. Шахов В.В. Особливості становлення професійної самосвідомості в студентському віці. Наукові записки Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського. Серія: Педагогіка і психологія: Зб.наук. праць. Випуск 51. Редкол.: В.І. Шахов (голова) та ін. Вінниця: ТОВ «НіланЛТД», 2017. С. 134–139.

40. Шахов В.І., Шахов В.В. Професійна ідентичність психолога як складова його професійної самосвідомості. Наукові записки Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського. Серія: Педагогіка і психологія: Зб. наук. праць. Випуск 53. Редкол.: В.І. Шахов (голова) та ін. Вінниця: ТОВ «Нілан ЛТД», 2018. С. 238–243.

41. Шварп Н.В. Формування професійної самосвідомості студентів фармацевтичного університету у процесі фахової підготовки : автореф. дис. ... канд. пед. наук : 13. 00. 04. Харків, 2011. 21 с.

42. Юрків Я.І., Луканов Д.В. Труднощі соціально-психологічної адаптації вразливих верств внутрішньо переміщених осіб до нових умов життя. Науковий вісник Ужгородського університету. Серія: «Педагогіка. Соціальна робота». 2021. Вип. 1 (48). С. 469-472.

43. Яворська–Вєтрова І. В. Теоретичний аналіз проблеми самоставлення: ціннісний аспект : *Актуальні проблеми психології : збірник наукових праць. Психологія обдарованості Ін-т психології ім. Г. С. Костюка НАПН України* Т. 6., Вип. 11. 2015. С. 198–206.

44. Яценко Л.Д. Особливості самооцінки у підлітковому віці : *Психолог.* 2006. № 5. С. 10–14.

45. Bandura A., Ross B. Imitation of film-mediated aggressive models /

A. Bandura, B. Ross. *Journal of Abnormal and Social Psychology*. 1963. № 63. P.18–19.

46. Berkowitz L. Weapons as Aggression Existing Stimuls. *Journal of Personality and Social Psychology*. 1997. № 7. P. 133–138.

47. Feshbach S. Dinamies and Aggression . *American Psychologist*. 1997. № 17. P. 227–232.